

UNIVERSITATEA „BABEȘ-BOLYAI“
CLUJ-NAPOCA
FACULTATEA DE STUDII EUROPENE
ȘCOALA DOCTORALĂ „PARADIGMA EUROPEANĂ“

Construcția filmică a memoriei colective:
ilegaliști și Widerstandskämpfer în filmele de ficțiune din perioada comunistă

Rezumat în limba română

Conducător de doctorat:
Prof. univ. dr. Enikő Vincze

Student-doctorand:
Antonela Crina Gyöngy

2017

Construcția filmică a memoriei colective:
ilegaliști și Widerstandskämpfer în filmele de ficțiune din perioada comunistă

CUPRINS

I. Introducere	1
1. Stadiul cercetării	2
2. Obiectivele și întrebările cercetării	11
3. Demersul metodologic și limitele abordării științifice	16
3.1. Abordarea teoretică.....	16
3.2. Conjuncturile perioadei comuniste	17
3.3. Observații preliminare asupra analizei de film	18
3.3.1. Dimensiunile analizei de film	19
4. Structura lucrării de cercetare	25
II. Memoria ca „palimpsest“:	
considerații teoretice privind memoria colectivă	28
1. Memoria individuală și memoria colectivă	30
1.1. <i>Cadres sociaux</i> ale memoriei individuale	32
1.2. <i>Cadres mediaux</i> ale memoriei.....	34
2. Construcția socială a memoriei	36
2.1. Memoria comunicativă și construcția memoriei culturale	38
2.1.1. Delimitarea conceptelor <i>memorie comunicativă</i> și <i>memorie culturală</i>	38
2.1.2. Memoria culturală	42
2.1.3. <i>Floating gap</i>	44
2.1.4. <i>Funktionsgedächtnis</i> și <i>Speichergedächtnis</i>	45
2.2. Materializarea memoriei de la dimensiunea intergenerațională la dimensiunea culturală	51
3. Forme ale evocării trecutului: între uz, abuz și amnezie	54
III. Mediile memoriei colective	62
1. Definierea conceptului: <i>mediile memoriei colective</i>	62
2. Filmul de ficțiune în contextul memoriei comunicative și culturale	68
3. „Amintirile inventate“: problema ficțiunii	73
4. Negocierea trecutului: un model de comunicare - <i>Wirklichkeitskonstruktionen</i>	79
IV. Toposuri ale memoriei colective: <i>ilegaliști și Widerstandskämpfer</i>	84
1. Conceptul <i>Widerstand</i> vs. <i>rezistență</i> : discurs științific și instrumentalizare politică	84
2. <i>Ilegaliști și Widerstandskämpfer</i> între discreditare, reabilitare și indiferență	95
V. Construcția filmică a memoriei colective în România și în RDG	105
1. Cea mai importantă dintre arte: filmul ca medium al memoriei colective în perioada stalinistă ...	105
1.1. <i>Das Beil von Wandsbeck</i> [Falk Harnack, 1950/51]	110
1.2. <i>Ernst Thälmann - Sohn seiner Klasse</i> [Kurt Maetzig, 1954]	
<i>Ernst Thälmann - Führer seiner Klasse</i> [Kurt Maetzig, 1955].....	124

1.3. <i>Nepoții gornistului</i> [Dinu Negreanu, 1953/54]	
<i>Răsare soarele</i> [Dinu Negreanu, 1954]	142
1.4. Producția cinematografică sub semnul stalinismului: cadru instituțional și artistic.....	153
2. Perioada dezghețului și restructurarea reprezentării de sine a regimului.....	160
2.1. <i>Stärker als die Nacht</i> [Slatan Dudow, 1954]	163
2.2. <i>Nacht unter Wölfen</i> [Frank Beyer, 1962/63] sau mitul Buchenwald:	
de la amintiri biografice la memoria oficială	174
2.3. <i>Valurile Dunării</i> [Liviu Ciulei, 1959/60].....	191
2.4. <i>Duminică la ora 6</i> [Lucian Pintilie, 1965/66].....	203
2.5. Finalul dezghețului: „kultureller Kahlschlag“ și „mica revoluție culturală“	
<i>A 11-a Plenară a CC al SED și tezele privind îmbunătățirea activității politico-ideologice</i>	215
2.5.1. Politici oscilante - imagini oscilante	215
2.5.2. „Kultureller Kahlschlag“	219
2.5.3. „Tezele din iulie“ și semnele lor în mediul cinematografic	224
3. Noile forme și instrumente de consolidare a puterii.....	230
3.1. <i>KLK an PTX- Die Rote Kapelle</i> [Horst E. Brandt, 1970/71]	231
3.2. <i>Mama, ich lebe</i> [Konrad Wolf, 1976/77].....	247
3.3. Spațiul amintirii și spațiul oniric al rezistenței:	
<i>Canarul și viscolul</i> [Manole Marcus, 1969/70]	263
3.4. Divertisment, suspans și construcția personajelor simpatice:	
Seria <i>Comisarul</i> [Sergiu Nicolaescu/Manole Marcus, 1972-1981/2008]	277
3.5. Reconfigurarea construcțiilor realității (<i>Wirklichkeitskonstruktionen</i>) și noile mecanisme de control.....	300
3.5.1. Construcțiile trecutului sub dezideratul succesului de public:	
toposul luptătorului în rezistență.....	300
3.5.2. Eficiența de masă a producției culturale:	
înscenarea puterii și național-comunismul românesc	305
3.5.3. Imaginea supravegherii: rolul Securității și al Stasi în producția cinematografică.....	313
4. <i>So waren wir nicht</i> - Memoria filmică și schimbul de generații.....	321
4.1. <i>Dein unbekannter Bruder</i> [Ulrich Weiß, 1981/82]	324
4.2. <i>Hilde, das Dienstmädchen</i> [Günther Rucker/ Jürgen Brauer, 1986].....	341
4.3. <i>Să mori rănit din dragoste de viață</i> [Mircea Veroiu, 1983/84]	358
4.4. <i>Pistruiatul</i> [Francisc Munteanu, 1973; 1986/87].....	370
4.5. Continuități și discontinuități: aspecte (inter)generaționale	
în cinematografia din România și RDG	381
4.5.1. Schimbul de generații în România	381
4.5.2. Schimbul de generații în RDG	388
4.5.3. Toposul luptătorului în rezistență și negocierea trecutului recent	392
VI. Filmul și memoria în perioada comunistă: considerații critice și comparative	397

Listă de abrevieri	418
Bibliografie.....	421
Documente arhivistice	438
Anexe	440

Construcția filmică a memoriei colective:

ilegaliști și Widerstandskämpfer în filmele de ficțiune din perioada comunistă

(Filmische Konstruktion des kollektiven Gedächtnisses:

Illegalisten und Widerstandskämpfer in den Spielfilmen der kommunistischen Periode)

Concepte-cheie: *memorie colectivă, topos al memoriei colective, construcții ale trecutului, negocierea trecutului, film de ficțiune, producție cinematografică, ilegaliști, Widerstandskämpfer, mișcare de rezistență, România, Republica Democrată Germană, comunism, cultură politică, discurs vizual, constructivism*

Introducere

Lucrarea de față își propune abordarea procesului de construcție a memoriei colective prin intermediul filmului de ficțiune. Modul în care diferiți actori au utilizat acest medium în vederea formării memoriei colective în perioada comunistă și condițiile în care obiectul negocierii trecutului recent s-a concretizat drept topos al memoriei constituie interogația care stă la baza cercetării. În acest sens au fost relaționate două state ale blocului estic: România și Republica Democrată Germană, care, deși s-au poziționat deseori diferit în chestiunile politicii interne, în cadrul blocului estic și în politica internațională, nu sunt lipsite de elemente de legătură în ceea ce privește realitatea mediatică, politicile culturale sau cinematografice. Din perspectiva politicii memoriei, ambele țări au menținut discursul legitimator centrat pe trecutul politic al partidului, conferindu-i o formă mitică. Acest aspect poate fi susținut prin recurența „Widerstandskämpfer“-ului comunist respectiv a „ilegalistului“, personaje care se transformă în principale toposuri ale memoriei colective și cărora li se atribuie rolul de a oferi societății modele comportamentale sau o platformă de proiecție a imaginii de sine (*identifikatorische Projektionsfläche*), de a întări discursul oficial despre trecut și de a sublinia din punct de vedere ideologic delimitarea față de vestul capitalist.

Așadar, nu cele două state ale blocului estic fac obiectul unei comparații sistematice, ci construcțiile memoriei și circumstanțele formării acestora în cadrul comunităților memoriei (*Erinnerungsgemeinschaften*) plasate în contextul național și în cel al politicii blocului răsăritean. Abordarea comparativă vizează în primul rând analiza construcției memoriei

colective, pe de o parte cu funcția sa nivelatoare și legitimatoră atribuită la nivel oficial de către reprezentanții politici, iar pe de alta cu variațiile reprezentării trecutului recent negociate de creatorii de cultură în anumite contexte politice.

În ciuda discursului uniformizator privind rezistența comunistă, a funcției sale de legitimize a regimului comunist și, prin capacitatea „Mythomotorik“-ului, a înscrierii sale în „memoria culturală“,¹ confruntarea cu acest aspect al trecutului recent prin intermediul filmului de ficțiune a permis totodată, pe fondul conjuncturilor politice, nu doar o refigurare a concepției oficiale, ci și stimularea „amintirilor contrare“ („*gegenläufige Gedächtnisse*“)² sau alternative în măsura în care procesele de negociere a trecutului s-au amplificat pe fondul circumstanțelor socio-politice și libertății de creație. Spre deosebire de memoria culturală menționată mai sus, memoria comunicativă a martorilor contemporani direcți sau indirecti s-a manifestat așadar prin referințe (auto)biografice și versiuni alternative sau afirmative ale trecutului. În acest sens, pentru a putea explica construcția filmică a memoriei colective au fost introduse în cadrul teoretic conceptele assmanniene „memorie culturală“ și „memorie comunicativă.“³

Filmul de ficțiune ca „medium al memoriei colective“⁴ a servit drept platformă pentru procesul de negociere a trecutului recent având capacitatea, prin intermediul ofertelor de interpretare și direcționării informației, nu doar de a lansa construcții legitimatoră ale trecutului, ci și de contesta acest trecut. Astfel, lucrarea de față se concentrează pe două aspecte esențiale în construcția filmică a memoriei colective: discursul vizual privind luptătorul în rezistență (*Widerstandskämpfer*) și ilegalistul pe de o parte, iar pe de alta negocierea trecutului îndeosebi în cadrul producției cinematografice și parțial în cadrul receptării.

¹ A se vedea conceptele „Mythomotorik“, „kommunikatives Gedächtnis“ [„memoria comunicativă“] și „kulturelles Gedächtnis“ [„memoria culturală“] în: Jan Assmann, *Das kulturelle Gedächtnis. Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen*, 3. Aufl. dieser Ausg., München: Beck, 2000, [1997]; Aleida Assmann, *Erinnerungsräume. Formen und Wandlungen des kulturellen Gedächtnisses*, 4. Aufl., München: Ch. Beck, 2009, [1999].

² Vezi conceptul „gegenläufige Gedächtnisse“ în: Dan Diner, *Gegenläufige Gedächtnisse. Über Geltung und Wirkung des Holocaust*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2007.

³ Vezi J. Assmann, *Das kulturelle Gedächtnis*, 2000; A. Assmann, *Erinnerungsräume*, 2009.

⁴ Vezi „Medien des kollektiven Gedächtnisses“ [„medium al memoriei colective“] în: Astrid Erll, *Kollektives Gedächtnis und Erinnerungskulturen*, Stuttgart/Weimar: J.B. Metzler, 2005.

Întrebările cercetării

Întrebările cercetării vizează transformarea confruntării filmice cu trecutul recent respectiv a comprehensiunii filmice a trecutului pe parcursul regimului comunist. Aceste construcții ale realității mediatice, rezultând din interferența dintre memoria comunicativă și cea culturală au fost descrise într-un cadru mai larg, în urma analizei toposurilor filmice și a negocierii trecutului.

În continuare s-a ridicat întrebarea proceselor și formelor memoriei, mai concret a reprimării, abuzului memoriei colective sau a evitării memoriei oficial impuse prin amintirile contrare. Perspectiva reprezentărilor trecutului, evidențierea modurilor de lectură oferite și a negocierii trecutului între realizatorii de film și funcționarii culturali și politici au fost concludente în acest sens.

Dimensiunea contextuală a avut de asemenea un rol determinant în măsura în care aceste forme ale memoriei au fost influențate într-un cadru mai larg de politica blocului răsăritean, iar mai concret de politicile culturale naționale și de transformările socio-politice.

Modul în care s-a utilizat filmul de ficțiune pentru a construi, prin direcționarea informației și prin modalitățile de interpretare oferite, anumite versiuni ale trecutului a constituit o altă întrebare a cercetării raportată la construcția toposurilor. Aici s-a analizat modul în care reprezentarea filmică a trecutului recent și implicit toposurile privind *kommunistischer Widerstandskämpfer* și *illegalistul* au fost negociate între cineasți și funcționarii politici în momentul producției filmice și măsura în care această negociere a fost preluată în film sau în critica din presă. De asemenea s-a evidențiat construcția filmică a toposului luptătorului comunist în rezistență prin intermediul analizei de film centrată pe personaje, introducându-se în acest sens categorii analitice precum „relația de proximitate-distanță“ față de spectatori („Nähe-Distanz“-Relationen) și „identificarea personaj-spectator“ („identifikatorische Nähe“/ „implication“).⁵

Cum s-a transformat reprezentarea cinematografică a toposurilor pe parcursul perioadei comuniste în cele două țări, a constituit o ultimă întrebare, transformarea acestor construcții ale trecutului indicând nu în ultimul rând refigurarea comprehensiunii trecutului și a formelor de reamintire.

⁵ Knut Hickethier, *Film- und Fernsehanalyse*, 4. aktual. und erarb. Aufl., Stuttgart/Weimar: J.B. Metzler, 2007, pp. 57-58/ p. 128; Jens Eder, *Die Figur im Film. Grundlagen der Figurenanalyse*, 2. Aufl., Marburg: Schüren, 2014, p. 725.

Abordarea metodologică

Abordarea comparativă a fost posibilă datorită toposurilor memoriei colective – a *Widerstandskämpfer*-ului comunist și a ilegalistului – prezente în producțiile cinematografice românești și în filmele de ficțiune DEFA pe tot parcursul perioadei comuniste. Pe de altă parte, împărțirea regimului comunist în patru perioade reprezentând conjuncturile istorice ale blocului sovietic: mai concret perioada stalinistă, perioada de liberalizare a lui Nikita Hrușciiov, perioada Brejnev și perioada reformatoare a *glasnost* și *perestroika* inițiată de Mihail Gorbaciiov, așadar privirea lărgită asupra politicii culturale a blocului estic a permis integrarea României și RDG în același cadru analitic. În funcție de acest cadru analitic au fost selectate și filmele de referință, luându-se totodată în considerare relevanța socială a producțiilor prin mediatizarea acestora înainte și după premieră,⁶ prin renumele regizorilor și parțial prin numărul spectatorilor. Pentru fiecare dintre cele patru perioade s-au selectat două producții cinematografice paradigmatiche care tematizează în principal rezistența comunistă, fără a recurge în mod unilateral doar la filmele propagandistice, ci și la filmele care conțin elemente critice la adresa regimului.

Abordând perspectiva constructivistă, filmul de ficțiune este definit ca medium al memoriei colective, îndeplinind mai puțin rolul de stocare, cât de diseminare a conținuturilor mnezice. Analiza de film⁷ arată modul în care cunoașterea despre trecut negociată în cadrul memoriei comunicative este transpusă în memoria culturală a filmului. Luând în considerare modelul interacțional producători – film – societate⁸, analiza de film cuprinde dimensiunea imaginii cinematografice, cea a producției filmului, dimensiunea criticii de film și într-o măsură restrânsă receptarea de către spectatori.

Dimensiunea imaginii cinematografice vizează analiza centrată pe personaje, în cadrul căreia s-a examinat construcția filmică a luptătorului comunist în rezistență respectiv a ilegalistului prin limbajul filmic, evenimentele reprezentate, prin construcția narativă și dramaturgică. Centrând dimensiunea vizuală a analizei de film de asemenea pe receptarea

⁶ Despre conceptele „premediation“, „mediation“ și „remediation“ a se vedea: Astrid Erll, *Literature, Film and the Mediality of Cultural Memory*, în: Astrid Erll, Ansgar Nünning (Ed.), *Media and Cultural Memory/ Medien und kulturelle Erinnerung*, Berlin/ New York: Walter de Gruyter, 2008, pp. 389-398, aici: pp. 392-395.

⁷ Metoda analizei de film se bazează pe următorii autori: Knut Hickethier, *Film- und Fernsehanalyse*, 2007; Jens Eder, *Die Figur im Film*, 2014; Lothar Mikos, *Film- und Fernsehanalyse*, 1. Aufl., Konstanz: UVK, 2003; Thomas Kuchenbuch, *Filmanalyse: Theorien, Methoden, Kritik*, 2. Aufl., Wien: Böhlau, 2005; Helmut Korte, *Einführung in die systematische Filmanalyse*, 3. Aufl., Berlin: Erich Schmidt Verlag, 2004; Gillian Rose, *Visual Methodologies. An Introduction to the Interpretation of Visual Materials*, London-Thousand Oaks-New Delhi: Sage Publications, 2001.

⁸ Din cauza materialelor auxiliare insuficiente, interacțiunea producători – film – societate nu a putut fi urmărită în întregime în cazul României.

publicului, nu se mai ridică întrebarea privind semnificațiile personajelor în sine, ci semnificațiile asupra cărora este direcționată atenția spectatorilor prin ofertele de interpretare. Personajele sunt considerate în acest sens „factori socio-culturali și elemente de legătură între producție și receptare“ (t.a./ „soziokulturelle Faktoren und als kausale Bindeglieder zwischen Produktion und Rezeption“),⁹ deoarece acestora li se poate atribui o funcție exemplară, de identificare sau de orientare comportamentală.¹⁰ Crearea „raportului de proximitate și distanță“ față de aparatul de filmat s-a dovedit prin urmare relevantă pentru a putea urmări măsura în care luptătorul comunist în rezistență a fost construit ca figură identitară.

Dincolo de discursul vizual s-au luat în considerare procesele de negociere, analizate în urma consultării materialelor filmice auxiliare și a recenziilor apărute în presa acelei perioade. Accentul este situat aici pe obiectul negocierii, așadar pe toposul privind luptătorul comunist în rezistență respectiv ilegalistul și de asemenea pe discursurile sociale și politice preluate în film. Deși s-au constatat curențe grave cu privire la materialele arhivistice, fapt ce a afectat reconstrucția contextului de producție a filmelor, nu s-a renunțat la această dimensiune contextuală a analizei, negocierea trecutului reprezentând o etapă esențială în procesul de construcție a memoriei colective. Dezechilibrul dintre România și RDG a fost depășit parțial prin extinderea cercetării în cadrul altor instituții precum C.N.S.A.S. sau Arhivele Naționale Istorice Centrale și prin urmare asupra altor tipuri de documente care, deși nu reconstituie în mod explicit producția filmelor analizate, reliefează totuși această etapă prin politica cinematografică.

Sinteza capitolelor principale

Structura prezentei lucrări cuprinde o secțiune teoretică introductivă și o secțiune analitică principală. Deoarece tema cercetării vizează memoria construită într-o societate și astfel o accepțiune largă a conceptului, abordarea teoretică pornește de la condiționarea socială a memoriei în sensul lui Maurice Halbwachs,¹¹ oferind totuși o parte introductivă referitoare la perspectiva cognitivă a memoriei individuale.

În continuarea primului capitol introductiv în care se prezintă obiectivele și premisele cercetării, cel de-al doilea capitol intitulat sugestiv *Memoria ca „palimpsest“: considerații teoretice privind memoria colectivă* (*Das Gedächtnis als „Palimpsest“: theoretische*

⁹ Eder, Die Figur im Film, p. 723.

¹⁰ *Ibidem*, p. 724.

¹¹ Maurice Halbwachs, *Das Gedächtnis und seine sozialen Bedingungen*/ Geldsetzer Lutz (Trad.), Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1985; Maurice Halbwachs, *Memoria colectivă*, Iași: Institutul European, 2007.

Überlegungen zum kollektiven Gedächtnis) (II) evidențiază încă de la metafora „palimpsest“-ului diversitatea abordărilor și conceptelor teoretice ale memoriei suprascrise de-a lungul timpului, capitolul rezumându-se însă la teoriile relevante studiului de față. În consecință s-a pornit de la „cadrele sociale ale memoriei individuale“¹² descrise de Maurice Halbwachs în anii 1920, pentru a continua, odată cu evoluția mijloacelor de comunicare cu „cadrele mediatice“ ale memoriei definite de Astrid Erll,¹³ subliniind faptul că memoria unui individ nu poate funcționa în mod izolat, fiind influențată semnificativ, prin procesul de socializare, de aceste cadre sociale sau mediatice.

Capitolul de referință al secțiunii teoretice *Construcția socială a memoriei (Das Gedächtnis der Gesellschaft)* (II.2.) abordează „memoria comunicativă“ și „memoria culturală“¹⁴, concepte introduse de Jan și Aleida Assmann în cercetarea memoriei colective. Acestea permit încadrarea teoretică a filmului de ficțiune ca mijloc de comunicare în masă și a reprezentărilor filmice ale trecutului recent în discursul memoriei colective din ambele țări. Abordarea acestor concepte constituie așadar acel cadru teoretic care explică pe de o parte negocierea comunicativă a trecutului recent, rezultând mai mult sau mai puțin din „amintirile contrare“¹⁵ ale martorilor direcți sau indirecti, iar pe de altă parte fixarea acestui trecut în registru mitic, fie la nivelul discursului oficial, fie prin transpunerea pe suporturi externe, cum ar fi producțiile cinematografice. Așadar, filmul de ficțiune este situat între memoria comunicativă și cea culturală. În evaluarea critică a abordării assmanniene centrată îndeosebi asupra conceptelor *floating gap*, *Funktions-* și *Speichergedächtnis* [*memoria funcțională și cea de stocare*] se argumentează faptul că, pe de o parte, trecutul recent nu poate fi considerat doar obiectul memoriei comunicative, ci, în condițiile construcției miturilor politice, necesității transunerii acestui trecut pe suporturi materiale sau ritualizării în cadrul culturii festive, el poate fi reconstituit deopotrivă în registrul memoriei culturale. Recurgându-se în continuare la diviziunea memoriei culturale în *memorie funcțională* și *memorie de stocare* (*Funktions-* și *Speichergedächtnis*) se remarcă pe de altă parte faptul că stocarea și funcționalizarea periodică a conținuturilor memoriei descrise de Aleida Assmann nu pot fi privite fără a lua în considerare și actorii acestor procese.¹⁶ De asemenea, (re)actualizarea trecutului recent în funcție de comandamentele liniei partidului în perioada comunistă pune sub semnul

¹² Vezi *ibidem*.

¹³ Erll, *Kollektives Gedächtnis und Erinnerungskulturen*, pp. 140-142.

¹⁴ J. Assmann, *Das kulturelle Gedächtnis*, 2000; A. Assmann, *Erinnerungsräume*, 2009.

¹⁵ Vezi Diner, *Gegenläufige Gedächtnisse*, 2007.

¹⁶ A se vedea critica în: *Erwägen, Wissen, Ethik (EWE)*, Jg. 13, Heft 2, 2002.

întrebării operaționalitatea conceptului „Speichergedächtnis“ în sensul de arhivare, confruntarea cu trecutul recent lăsând să se întrevadă mai degrabă o trecere de la memoria comunicativă la cea culturală care, dincolo de fixarea memoriei sub forma miturilor politice sau transpunerea acesteia pe suporturi materiale, s-a manifestat prin schimbul de generații. Aspectul generațional este abordat în următorul subcapitol (II.2.2.) prin trimiterea la cercetarea memoriei familiale efectuată de Harald Welzer,¹⁷ fiind reluat mai târziu în raport cu filmul de ficțiune ca medium al memoriei colective (III. 2). În final, cel de-al treilea subcapitol (II.3.) se oprește asupra abordărilor teoretice bazate pe terminologia psihanalizei și pe aspectul puterii politice sau cel normativ, aducând în discuție concepte privind uzul și abuzul memoriei, uitarea sau amnezia, care, deși nu prezintă o prioritate analitică pe parcursul lucrării, sunt introduse în completarea conceptelor principale ale memoriei. Integrarea acestora în secțiunea teoretică a lucrării se poate motiva prin însăși realitatea regimului comunist, prin construcția memoriei într-un regim dictatorial ce implică deopotrivă aspecte precum putere politică, rezistență sau traumă.

Cel de-al treilea capitol *Mediile memoriei colective (Medien des kollektiven Gedächtnisses)* se apropie de construcția filmică a memoriei prin acest concept teoretizat de Astrid Erll,¹⁸ abordat în cazul de față prin prisma producției cinematografice. „Mediile memoriei colective“ se disting așadar printr-o dimensiune materială care condiționează structura mesajului, extinderea situației de comunicare și tematizarea trecutului în general și o dimensiune socială care implică o dublă funcționalizare a acestora, mai întâi din perspectiva actorilor sociali având rolul de producători de cunoaștere sau specialiști ai memoriei, care atribuie mediilor o funcție prescriptivă, iar apoi din perspectiva receptorilor, care le atribuie o funcție mnemonică.¹⁹ Filmul de ficțiune este încadrat astfel în discursul teoretic al memoriei nu atât din perspectiva instituțională a unui mijloc de comunicare în masă integrat în ansamblul peisajului cinematografic, cât din perspectiva rolului său social de formare a memoriei cu care este investit prin însăși întrebuintarea sa de către diferiți actori și nu în ultimul rând prin conținutul discursului vizual. Se subliniază din nou situarea filmului de ficțiune între memoria comunicativă și cea culturală, mai întâi

¹⁷ Vezi spre ex. Harald Welzer, Das gemeinsame Verfertigen von Vergangenheit im Gespräch, în: Harald Welzer (Ed.), Das soziale Gedächtnis. Geschichte, Erinnerung, Tradierung, 1. Aufl., Hamburg: Hamburger Edition, 2001, pp. 160-178; Harald Welzer, Familiengedächtnis. Über die Weitergabe der deutschen Vergangenheit im intergenerationellen Gespräch, -„Tradierung von Geschichtsbewußtsein“: Thesen und Entgegnungen, in: Werkstatt Geschichte 30, Hamburg: Ergebnisse Verlag, 2001, pp. 61-64.

¹⁸ Vezi Erll, Kollektives Gedächtnis und Erinnerungskulturen, pp. 132-136.

¹⁹ Vezi: *ibidem*.

ca platformă a negocierii trecutului și ca medium ce formează și transmite, la rândul lui, mituri și toposuri.

În strânsă legătură cu producția cinematografică se ridică întrebarea ficțiunii, sau după Peter Reichel a „amintirilor inventate“ („erfundene Erinnerungen“)²⁰ mai ales atunci când domeniul „culturii estetice“ („ästhetische Kultur“)²¹ și cel al istoriografiei se întrepătrund. Aici se amintește viziunea lui Paul Ricoeur²² asupra ficțiunii, conform căreia diferența referențială dintre narațiunea ficțională și cea istorică este depășită prin „referința încrucișată“ („überkreuzte Referenz“)²³, întrucât istoriografia recurge la „forța imaginației“ („Einbildungskraft“) în reconstituirea trecutului, iar narațiunile ficționale pot fi prezentate pe de altă parte sub forma unor narațiuni reale.²⁴ Deși situat în contextul științelor literare vizând în primul rând raportul dintre creația literară și scrierea istorică, acest raționament poate fi extins deopotrivă asupra discursului memoriei,²⁵ sau asupra creației cinematografice, care mizează nu doar în regimuri autoritare pe o relaționare cât mai convingătoare a ficțiunii și realității istorice.

Cel de-al patrulea subcapitol (III.4.) alocat construcțiilor realității tratează întrebarea negocierii trecutului din perspectivă constructivistă prin prisma conceptelor elaborate de Siegfried J. Schmidt „Wirklichkeitsmodelle“ și „Kulturprogramme“ („modele ale realității“ și „programe ale culturii“) cât și „Geschichten“ și „Diskurse“²⁶ („istorii“ și „discursuri“). Astfel, construcțiile realității (mediatice) implică procese de negociere și implicit situații ale comunicării generate deopotrivă de producători și de receptori. Aspectul întrebuirii filmului de ficțiune de către diferiți actori sociali pentru a contura și disemina construcții ale realității se dovedește relevant pentru înțelegerea formării memoriei colective.

Abordarea teoriilor memoriei este urmată de un ultim capitol (IV.): ***Toposuri ale memoriei: ilegaliști și Widerstandskämpfer*** (*Topoi des kollektiven Gedächtnisses: Illegalisten und kommunistische Widerstandskämpfer*) în care, dincolo de discursul vizual, sunt aduse în discuție discursul științific și politic privind rezistența comunistă, cât și

²⁰ Vezi: Peter Reichel, *Erfundene Erinnerung: Weltkrieg und Judenmord im Film und Theater*, Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuchverlag, 2007, pp. 10-16.

²¹ *Ibidem*, pp. 10-12.

²² Vezi: Paul Ricoeur, *Zeit und Erzählung*. Band I: *Zeit und historische Erzählung*, München: Wilhelm Fink Verlag, 1988 [1983]; *idem*, *Zeit und Erzählung*. Band II: *Zeit und literarische Erzählung*, München: Wilhelm Fink Verlag, 1989, [1984]; *idem*, *Zeit und Erzählung*. Band III: *Die erzählte Zeit*, München: Wilhelm Fink Verlag, 1991 [1985].

²³ Ricoeur, *Zeit und Erzählung* (I), 1988, p. 129.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ A se vedea în acest sens Erll, *Kollektives Gedächtnis und Erinnerungskulturen*, pp. 149-155.

²⁶ Siegfried J. Schmidt, *Geschichten & Diskurse. Abschied vom Konstruktivismus*, Hamburg: Rowohlt Verlag, 2003.

câteva cazuri particulare, evidențiindu-se prin această expunere schițată, fără pretenția exhaustivității, contextul socio-politic al construcției toposurilor. Chiar dacă analiza de film nu își propune o comparație a realității filmice cu „realitatea de referință“ („Bezugsrealität“),²⁷ această scurtă incursiune în contextul ideologic al regimurilor comuniste contribuie la înțelegerea construcției filmice a memoriei în cele două țări.

Cea de-a doua parte a lucrării *Construcția filmică a memoriei colective în România și RDG (Filmische Konstruktion des kollektiven Gedächtnisses in Rumänien und in der DDR)* (V) cuprinde analiza propriu-zisă a filmelor de ficțiune. Abordarea cronologică este încadrată în secțiuni tematice corespunzând celor patru conjuncturi principale ale blocului răsăritean și subsumând deopotrivă concluziile analizei filmelor. Aici s-a intenționat evidențierea discursului vizual cu privire la toposurile memoriei colective prin intermediul analizei de film centrate pe personaje și pe direcționarea atenției spectatorilor, pe de o parte, iar pe de alta reconstituirea proceselor de negociere în rândul cineaștilor și funcționarilor politici și culturali în momentul producției, receptarea producțiilor cinematografice fiind luată în considerare doar punctual prin consultarea recenziilor din presă și altor informații privind spectatorii.

Primul subcapitol *Cea mai importantă dintre arte: filmul ca medium al memoriei colective în perioada stalinistă (Die wichtigste aller Künste: der Film als Medium des kollektiven Gedächtnisses während der Stalin-Zeit)* (V.1.) aduce în discuție negocierea trecutului recent pe fondul începuturilor producției cinematografice socialiste din România și RDG, al cadrului instituțional și tehnic, al influențelor sovietice și comandamentelor realismului socialist în creația artistică cât și în contextul experiențelor generației contemporane. Astfel, *Das Beil von Wandsbeck* [Falk Harnack 1950/51] reflectă tranziția conflictuală de la un realism critic la unul socialist în abordarea trecutului recent în Germania de Est, în timp ce producția monumentală *Ernst Thälmann – Sohn seiner Klasse* [Kurt Maetzig 1954] și *Ernst Thälmann – Führer seiner Klasse* [K. Maetzig 1955] consolidează mitul eroului socialist prin personajul Ernst Thälmann, liderul KPD în perioada interbelică. De cealaltă parte, *Nepoții gornistului și Răsare soarele* [Dinu Negreanu 1953/54] constituie prima reprezentare cinematografică a mișcării muncitorești angrenate sub conducerea PCR în lupta de rezistență, ancorarea istorică a acesteia realizându-se după strictele comandamente ale realismului socialist.

²⁷ Korte, Einführung in die systematische Filmanalyse, p. 24.

Următorul subcapitol *Perioada dezghețului și restructurarea reprezentării de sine a regimului (Die Tauwetterperiode und das schwankende Selbstbild des Regimes)* (V.2.) abordează filmele de ficțiune în contextul oscilării reprezentării de sine a regimurilor socialiste în urma celui de-al XX-lea Congres al PCUS. Întrebarea urmărită în această secțiune vizează măsura în care toposurile au fost negociate și reprezentate vizual nu doar ca bază de legitimare politică, ci și în sensul unei accepțiuni alternative asupra trecutului recent. Analiza filmelor de ficțiune *Stärker als die Nacht* [Slatan Dudow 1954], *Nackt unter Wölfen* [Frank Beyer 1962/63], *Valurile Dunării* [Liviu Ciulei 1959/60] și *Duminică la ora 6* [Lucian Pintilie 1965/66] evidențiază exacerbarea procesului de negociere, determinată de cineștii care, pe fondul politicii oscilante, aduc în discuție elemente ideatice, implicit autobiografice și stilistice în configurarea toposului, acestea fiind concretizate vizual, trecând astfel dincolo de etapa de producție, doar spre finalul perioadei de destindere. „Kahlschlag“-ul cultural și „mica revoluție culturală“ inițiată de Nicolae Ceaușescu reprezentând momente de cotitură în politicile culturale ale celor două regimuri comuniste au încheiat această perioadă oscilantă în ambele țări.

În continuare, subcapitolul *Noile forme și instrumente de consolidare a puterii (Neue Formen und Instrumente der Machtsicherung)* (V.3.) tratează transformarea abordărilor cinematografice inițiată de decidenții politici și de cinești. Această transformare semnala de fapt noi strategii de coeziune, cuprinzând construcții ale trecutului situate sub dezideratul succesului de public, diversificarea formelor și genurilor de reprezentare cinematografică, cât și, la un nivel mai larg, evenimente de masă și înscenări ale puterii specifice culturii festive. România urmasse în acest context o direcție diferită, cea a comunismului național. Diferitele perspective asupra rezistenței comuniste, rezultând din producția monumentală *KLK an PTX- Die Rote Kapelle* [Horst E. Brandt 1970/71], din abordările introspective în *Mama, ich lebe* [Konrad Wolf 1976/77] și *Canarul și viscolul* [Manole Marcus 1969/70], sau din genul de divertisment al seriei *Comisarul* [Sergiu Nicolaescu, Manole Marcus 1972-1981] înglobează de fapt problema spectatorului, mai exact confruntarea cu lipsa de legitimitate tot mai acută a toposurilor. În consecință, noile instrumente de consolidare a puterii cuprind, pe lângă reprezentările cinematografice și ritualizările situate sub dezideratul succesului de public, intensificarea și deopotrivă subtilizarea mecanismelor de control ale Staatssicherheit și ale Securității în domeniul producției cinematografice.

Acest capitol oferă la finalul analizei de film o recontextualizare mai amplă cu privire la construcția filmică a celor două toposuri, o incursiune în cultura festivă a României și a

RDG în care nu se poate trece cu vederea importanța atribuită filmului de ficțiune, cât și o expunere a rolului Securității și al Staatssicherheit în producția cinematografică.

Ultima parte a analizei de film *So waren wir nicht – Memoria filmică și schimbul de generații* (*So waren wir nicht – Filmische Erinnerung im Generationenwechsel*) (V.4.) abordează negocierea toposului luptătorului comunist în rezistență și al ilegalistului în contextul schimbului de generații și al conflictelor (inter)generaționale cauzate de concepțiile divergente ale cineaștilor, spectatorilor și funcționarilor politici și culturali asupra trecutului recent și asupra creației artistice, articulate deopotrivă sub forma discrepanțelor politice dintre regim și regie. În timp ce *Dein unbekannter Bruder* [Ulrich Weiß 1981/82] și *Hilde, das Dienstmädchen* [Günther Rucker 1986] problematizează din punct de vedere generațional îndeosebi extinderea stilistică a toposului, producțiile românești *Să mori rănit din dragoste de viață* [Mircea Veroiu 1983/84] și *Pistruiatul* [Francisc Munteanu 1973/ 1986/87] reflectă în două registre diferite rigiditatea tematică a acestui topos.

În sfârșit, ultimul capitol *Filmul și memoria în perioada comunistă – considerații critice și comparative* (*Film und Gedächtnis in der kommunistischen Periode – kritische und komparative Betrachtungen*) (VI.) aduce în discuție concluziile analizei de film recontextualizate sub aspectul conceptelor teoretice ale memoriei, reliefând modul în care cele două țări s-au raportat la trecut.

Concluzii

Construcția filmică a memoriei colective s-a evidențiat în lucrarea de față prin discursul vizual și negocierea trecutului recent, ambele aspecte centrate în jurul toposului luptătorului comunist în rezistență. Atât România cât și RDG au pornit de la revirimentul antifascist ca ideologie fondatoare construind „luptătorul comunist în rezistență“ ca topos al memoriei colective. **Condițiile** care au stat însă la baza **construcției memoriei** și care au vizat *baza tehnică și materială a producției cinematografice, dimensiunea politică și „realitatea de referință“* (H. Korte) s-au dovedit a fi diferite.

Condițiile tehnice și instituționale ale producției cinematografice au fost cele care au permis în primul rând, în Zona de Ocupație Sovietică, o confruntare filmică cu trecutul. Prima producție DEFA, *Die Mörder sind unter uns* (Kurt Maetzig) apăruse pe marile ecrane încă în anul 1946. Considerată un așa-numit „Trümmerfilm“, pelicula surprinde realitatea postbelică făcând însă importante trimiteri critice la trecut. Prima producție cinematografică românească apăruse în schimb abia în anul 1950, fiind marcată de

influențe sovietice și de optimismul construcției socialiste. Trecutul recent devenise subiectul abordărilor cinematografice abia după perioada stalinistă în strictul sens al cuvântului. Acest punct de pornire privind aspectul tehnic și instituțional al producției cinematografice a avut astfel o serie de consecințe asupra construcției memoriei în ambele țări.

Dimensiunea politică a reprezentat o altă condiție a construcției memoriei, aici fiind vorba despre concepția de sine a celor două state, poziționarea acestora în cadrul politicii blocului răsăritean și în politica internațională. În urma divizării Germaniei, RDG se situase sub un statut special. Nerecunoașterea legitimității sale statale de către Germania Federală până în anii '70 a determinat exacerbarea relației conflictuale dintre cele două state germane, împingând Germania de Est mai mult sub influența Uniunii Sovietice și astfel sub incidența Războiului Rece.²⁸ De cealaltă parte, România s-a desprins treptat din sfera de influență sovietică, apropiindu-se chiar și de vestul capitalist, pentru ca această deschidere internațională să se transforme în scurt timp, pe fondul luptei pentru putere și al cultului personalității lui Nicolae Ceaușescu, în izolare.²⁹ Aceste aspecte ale politicii externe s-au dovedit a fi de o importanță semnificativă în construcția memoriei colective nu doar în măsura în care indicau poziționarea mai mult sau mai puțin diferită a celor două state în peisajul politic internațional, ci mai ales ca discursuri în confruntarea cinematografică cu trecutul recent. Funcționând drept catalizator al producției culturale în general, aceste discursuri justificau sau împiedicau realizarea unui film, temele și motivele acestuia, fiind preluate deopotrivă în critica de specialitate.

O ultimă condiție a construcției filmice a memoriei colective semnalată în concluziile prezentei lucrări vizează „*realitatea de referință*“ (Korte 2004). Evoluția partidelor comuniste și în general, implicarea societății în mișcarea comunistă de rezistență au jucat ulterior un rol determinant în confruntarea cinematografică cu trecutul recent. Chiar dacă amploarea implicării sau eterogenitatea experiențelor privind mișcarea de rezistență s-au dovedit derizorii în procesul de formare a miturilor politice, fiind anihilate de versiunile oficiale ale partidului, acestea s-au remarcat însă în legătură cu memoria comunicativă a diferitelor comunități ale memoriei, în contextul luptelor pentru putere din interiorul

²⁸ Vezi: Cătălin Turliuc, Relații româno-germane în perioada „democrației populare“, în: Rubel/ Turliuc (Ed.), Totalitarism. Ideologie și realitate socială în România și RDG, pp. 129-148, aici: pp. 133-135. A se vedea și Stefan Wolle, Die heile Welt der Diktatur: Alltag und Herrschaft in der DDR: 1971-1989, Berlin: Ch. Links, 1998, pp. 57-64.

²⁹ Vezi Turliuc, Relații româno-germane în perioada „democrației populare“, pp. 135-141.

partidului, în legătură cu soarta foștilor activiști în rezistență sau atunci când se ridică problema potențialelor amintiri alternative sau contrare în negocierea trecutului.

Dincolo de aceste condiții ale construcției memoriei colective în cele două țări, rezultate în urma cercetării, concluziile prezentei lucrări sunt grupate în continuare în jurul a două aspecte centrale: *negocierea trecutului* și *toposurile memoriei colective*.

Baza tehnică și materială care a făcut posibilă mai întâi producția cinematografică, discursul politic al antifascismului remarcându-se inițial printr-un caracter integrativ, dar și experiența directă sau indirectă a rezistenței și exilului în rândul multor cinești-DEFA au favorizat tendința unei abordări critice a trecutului, vizând la început mai puțin aspectele autobiografice, cât o interpretare victimizatoare a experiențelor de război, ce împinseseră toposul luptătorului comunist în rezistență într-un plan secundar. Primul film-DEFA *Die Mörder sind unter uns* [Wolfgang Staudte, 1946] a transpus în plan vizual continuitatea național-socialiștilor, problema culpabilității și traumele postbelice. În RDG a existat deci o perioadă de tranziție de natură ideologică și instituțională înainte de instituirea realismului socialist și criticii formalismului, trecerea fiind surprinsă în contextul producției filmului *Das Beil von Wandsbeck*. Eroii socialismului sunt aduși în discuție abia începând cu anul 1949, odată cu acțiunile preliminare realizării epopeii eroice *Ernst Thälmann*.

Formarea miturilor fondatoare precum cultul *Ernst Thälmann* și evenimentele de la 23 august 1944 a fost inițiată atât în România cât și în Germania de Est în prima jumătate a anilor '50, perioadă care a stat în ambele țări sub rigurile realismului socialist și criticii formalismului.³⁰ În contextul curențelor de ordin tehnic și instituțional în producția cinematografică, dar și pe fondul ideologic, al trecutului partidului comunist marcat de confuzii și controverse, România nu a dispus, spre deosebire de RDG, de o perioadă de tranziție în confruntarea filmică cu trecutul recent, aici remarcându-se în schimb întâietatea filmului de actualitate și influența sovietică. Primul film *Răsună valea* [Paul Călinescu 1949/50] a fost marcat astfel de optimismul construcției socialismului, în timp ce prima reprezentare cinematografică a rezistenței comuniștilor, mai exact pelicula *Nepoții gornistului* apăruse pe marile ecrane abia în a doua jumătate a anului 1953. Concluzionând asupra acestei etape prin prisma teoriilor memoriei, se poate remarca, dincolo de „amnezia structurală”³¹ a perioadei de tranziție în Germania de Est, autoritatea memoriei culturale

³⁰ Vezi filmele-*Thälmann*, *Nepoții gornistului* și *Das Beil von Wandsbeck*.

³¹ Aleida Assmann/ Jan Assmann, *Schrift, Tradition und Kultur*, în: W. Raible (Ed.), *Zwischen Festtag und Alltag*, Tübingen, 1988, pp. 25-50 *apud* J. Assmann, *Das kulturelle Gedächtnis*, 2000, p. 72.

care prin „Mythomotorik“-ul (J. Assmann 2000) fondator privind eroii socialismului dobânda tot mai mult o funcție corectivă față de concepția eterogenă, victimizatoare a societății asupra trecutului recent.

Odată cu perioada de destindere a lui Nikita Hrușciiov se observă o refigurare a memoriei culturale, în care amintirile contrare deveneau tot mai vizibile. Acestea rezultau din interpretarea alternativă a trecutului susținută de martorii contemporani (Bruno Apitz în *Nackt unter Wölfen*), din viziunea artistică a cineaștilor (direcționarea atenției de către L. Ciulei de la personajul luptătorului în rezistență asupra personajului secundar al cârmaciului Mihai Strejan – în *Valurile Dunării*) și din eroizarea trecutului susținută în continuare la nivel oficial. Confruntările se intensificaseră mai degrabă la nivelul producției filmice, fiind denaturate sau anihilate la nivelul receptării (*Valurile Dunării*, *Nackt unter Wölfen*).

Continuitatea amintirilor contrare cunoaște totuși o evoluție de-a lungul perioadei comuniste în România și RDG, întrucât aceste amintiri trec treptat dincolo de faza producției filmice, fiind preluate, în contextul extinderii tematice și stilistice a toposurilor,³² în discursul vizual, ajungând mai târziu obiect al dezbaterii la nivelul spectatorilor.

Negocierea trecutului între cineaști și funcționarii politici și culturali evidențiasse două forme de justificare: cea *din perspectivă tematică și cea estetică*. Negocierea tematică și implicit extinderea toposurilor din punct de vedere al conținutului a reprezentat o primă etapă a construcției memoriei colective, acest aspect derivând nu doar din comandamentele realismului socialist care situau creația artistică sub primatul conținutului politic, ci și din existența martorilor contemporani ale căror experiențe cereau mai întâi o confruntare tematică.

Negocierea trecutului motivată tematic s-a articulat în mod deosebit în RDG, care în contextul abordărilor biografice și autobiografice ale cineaștilor a dus la o extindere semnificativă a toposului. Confruntarea tematică nu corespundea întotdeauna legitimării regimului, ci venea în întâmpinarea cineaștilor care trecuseră prin acea perioadă și nevoii acestora de externalizare a amintirilor, deseori alternative. În schimb, comandamentele politice din ambele țări insistau cu privire la direcționarea negocierii trecutului asupra

³² În cazul filmelor românești, această extindere nu însemna atât renunțarea sau reinterpretarea rezistenței active, cât atenuarea (parțială) acesteia prin tehnici de direcționare a informației și atenției asupra altor aspecte. Aici se pot menționa atmosfera timpului, psihologia personajelor – eșecul relației de dragoste în *Duminică la ora 6*, scenele de urmărire și cu împușcături în seria *Comisarul*.

construcției luptătorului în rezistență ca figură identitară, asupra sublinierii rolului conducător al partidului și reprezentării sale antagoniste față de tabăra inamică, cât și asupra inculpării social-democraților.

*Negocierea trecutului motivată stilistic*³³ s-a dovedit prevalentă în rândul cineaștilor români, fiind declanșată mai întâi de critica formalismului și redusă doar la faza producției filmice în cazul filmului *Nepoții gornistului*. Abordarea stilistică a toposului a fost problematizată în continuare chiar și prin implicarea organelor de Securitate în cazul filmului *Valurile Dunării* și preluată în mod evident în discursul vizual abia în peliculele anilor 1960 *Duminică la ora 6* și *Canarul și viscolul*.

Spre deosebire de abordarea cinematografică a trecutului în România, abordarea acestui topos din perspectivă estetică s-a intensificat în cadrul DEFA abia în anii 1980 (*Dein unbekannter Bruder, Hilde, das Dienstmädchen*), odată ce trecutul reprezentat trecea înafara experienței cineaștilor și spectatorilor. Altfel decât regizorii români, cineaștii DEFA preferau stilul documentarist chiar și în perioada destinderii în producția culturală (1961-1965), ofertele de interpretare derivând mai degrabă din abordarea tematică decât dintr-un limbaj cinematografic experimental, metaforic.

Motivația stilistică în negocierea trecutului se accentuase așadar odată cu apariția unei noi generații de regizori și spectatori, dar și acolo unde experiența directă a trecutului reprezentat nu era adusă în discuție. Astfel se poate explica și instituirea timpurie a negocierii motivate stilistic în cazul României, gradul ridicat de ficționalizare, cât și orientarea abordării cinematografice spre genurile de divertisment, spre seriale, filme polițiste, aceste formate de masă venind în întâmpinarea publicului, dar conformându-se doar parțial liniei partidului. Această schimbare a genului spre divertisment a păstrat toposul în discursul vizual, împiedicând totodată o abordare critică sau determinând abaterea de la subiect (*Pistruiatul*, seria *Comisarul*).

Construcția filmică a memoriei nu s-a sprijinit doar pe motivația tematică și stilistică, ci și pe *interacțiunea dintre actorii implicați în procesul de negociere*, aici remarcându-se îndeosebi regizorii, autorii și dramaturgii, dar și actorii sau scenografii, iar de cealaltă parte

³³ Extinderea din perspectivă stilistică a toposurilor, decurgând din direcționarea vizuală sau narativă a informației și din diferitele oferte de interpretare fie și polisemantice, s-a produs așadar prin utilizarea acelor mijloace de expresie cinematografică precum încadrături și unghiulații neconvenționale, montaje asociative, montaje de sunet sau metafore vizuale, permițând alternanța dintre proximitate și distanță, ambivalențe sau o abatere de la tema propriu-zisă (mai ales în România) și care, provocând la rândul lor obișnuințele de viziune ale spectatorilor, aveau drept finalitate nu atât constituirea unui proces de identificare cât unul de reflectare.

reprezentanții politici ai instituțiilor de producție cinematografică și ai organelor statale de control.

De menționat este faptul că producțiile cinematografice cu subiectul situat în trecutul recent nu constituiau întotdeauna prima opțiune a regizorilor, aceștia încercând să evite prin astfel de producții, cât și prin ecranizări sau filme istorice condițiile de creație mai riguroase în cazul filmelor de actualitate.³⁴

Negocierea trecutului aflată în strânsă legătură cu libertatea de creație artistică depindea deopotrivă de intenția politică inițială a producției cinematografice și de atitudinea cineaștilor oscilând de la implicarea activă în susținerea liniei de partid, la atitudinea pasivă sau duplicitară (Kligman 2000) și până la ignorarea indicațiilor primite sau critica deschisă. O negociere a trecutului restrânsă la cercul responsabililor politici și desfășurată strict în funcție de directivele politicii memoriei s-a evidențiat cu precădere în cazul filmelor-comandă sau producțiilor monumentale, regizorii și echipele de filmare preluând în acest caz un rol pasiv, chiar dacă acest lucru însemna o „atitudine duplicitară“ (Kligman 2000) sau o renunțare la propria convingere artistică. Perioada dezghețului a permis o intensificare a procesului de negociere a trecutului în domeniul producției cinematografice românești și est-germane, care s-a restrâns inițial la cadrul producției filmice și la toposurile încă rigide.

În *Germania de Est*, amintirile autobiografice, alternative au fost nivelate inițial prin înscenări mediatice și strategii de autenticizare (mitul *Buchenwald*). Discrepanța între versiunile oficiale ale trecutului și perspectiva biografică, reflexivă a cineaștilor a fost permisă mai târziu (*Mama, ich lebe* 1976), însă această discrepanță ajunsese până la o confruntare ce ridica problema supremației interpretării, sfârșind prin retragerea filmului din cinematografe și interdicția regizorului de a-și exercita profesia (*Dein unbekannter Bruder*).

Generația vârstnică de regizori își asumase responsabilitatea reamintirii (*K. Wolf*, *G. Rücker*), în timp ce viziunea critică asupra trecutului a cineaștilor care nu trăiseră experiențele acelor vremuri contravenea „realității oficiale a martorilor contemporani“, susținute de politica memoriei. Chiar dacă procesul de negociere se intensificase și se prelungise tot mai mult în sfera publică, perimarea toposului în viziunea generației noi de cineaști și a publicului devenea tot mai vizibilă.

³⁴ A se vedea cazul Mircea Veroiu, Lucian Pintilie, Frank Beyer, Rainer Simon sau generația DEFA din anii 1980.

De cealaltă parte, toposul ilegalistului în *România* fusese asociat cu comandamentele conducerii de partid și cu acțiunile considerate deseori oportuniste ale diferiților reprezentanți din domeniul cinematografului. Din acest motiv, aversiunea generală în rândul cineaștilor români s-a manifestat nu atât prin disponibilitatea spre negociere a toposului în vederea extinderii ideatice sau stilistice, cât prin disponibilitatea spre compromis motivată economic, prin resemnare, sau, în contextul restricțiilor politice și economice în creația artistică, prin critica anti-regim exprimată în cercuri restrânse.³⁵

Respingerea acestei teme de către cineaștii români, depășită parțial prin abordarea stilistică, reprezenta astfel o atitudine opusă eforturilor regizorilor est-germani de a se confrunta cu o „realitate de referință“ (Korte 2004) mai amplă.

Pe lângă motivația stilistică sau tematică a negocierii trecutului și atitudinea cineaștilor față de acest topos, s-a urmărit de asemenea *extinderea procesului de negociere* dincolo de producția filmică. În acest sens se poate remarca *funcția corectivă a criticii din presă*. Negocierea trecutului se putea desfășura diferit în momentul producției filmului și în cel al receptării în măsura în care dezbateră din timpul filmărilor trecea rareori dincolo de această etapă, ajungând la public sub o altă formă reinterpretată de critica din presă (v. *Valurile Dunării, Nacht unter Wölfen*).

În RDG, critica de film reflecta de cele mai multe ori părerile oficiale susținute în timpul realizării filmului. În cazul producțiilor monumentale exista o schemă prestabilită cu privire la conținutul relatărilor din presă. Dar și în cazul negocierilor lipsite de convergență, vocile necorespunzătoare politic erau preluate în presă sub forma evaluărilor critice.³⁶

Aceeași funcție corectivă era atribuită și presei românești și subliniată de către Nicolae Ceaușescu în ședințele Biroului executiv al partidului.³⁷ Presa lăsa să se întrevadă importanța politică a unei producții prin spațiul atribuit acesteia îndeosebi în revista de specialitate *Cinema* sau prin recenziile în organul de presă al partidului *Scînteia*.

Ritualizarea este un alt aspect prin care poate fi descrisă negocierea trecutului recent. Producțiile cinematografice treceau dincolo de premieră, fiind ancorate în „cultura

³⁵ Se pot menționa aici regizorii Liviu Ciulei, Lucian Pintilie sau Mircea Veroiu, a căror abordare a toposului ilegalistului a fost evidențiată în analiza filmelor respective.

³⁶ *Dein unbekannter Bruder; Hilde, das Dienstmädchen; Mama, ich lebe.*

³⁷ Neîndeplinirea permanentă a rolului criticii de film în orientarea publicului și producției cinematografice a fost criticată de Nicolae Ceaușescu. În: Nicolae Ceaușescu, Cuvîntare la întâlnirea cu creatori din domeniul cinematografului, 5.3.1971, București: Editura Politică, 1971, p. 6. A se vedea și critica instituției de cenzură în: ANIC, Fond CPT, Dosar Nr. 92/1970, Dare de seamă asupra activității serviciului pe anul 1970, pp. 123-140.

festivă³⁸ a regimului prin proiecții în cadrul altor evenimente comemorative, prin vizionările organizate sau prin dezbaterile martorilor contemporani. Tocmai această ritualizare la care au fost expuse îndeosebi în RDG reprezentările cinematografice privind toposul luptătorului în rezistență³⁹ a determinat o distanțare a spectatorilor față de astfel de filme.⁴⁰

În strânsă legătură cu ritualizarea se află *strategiile de autenticizare*, care au marcat negocierea trecutului cu precădere în Germania de Est. Aici se numără discuțiile și relatările martorilor contemporani fie în cadrul evenimentelor festive, fie la discuțiile cu publicul, în expunerile publicate în presă sau indirect, prin abordările (auto)biografice ale cineaștilor-DEFA. În România s-a articulat în schimb *tendința spre ficționalizare* derivând nu doar din orizontul de experiențe restrâns al cineaștilor, ci mai ales din lipsa abordării „realității de referință“ (Korte 2004) în concepția cinematografică.

Negocierea trecutului se poate descrie în final prin *construcția plurimediatică* a memoriei, în care literatura, televiziunea, cinematografia, teatrul, adaptările radiofonice și muzicale au contribuit la configurarea toposului luptătorului în rezistență.⁴¹

Toposurile memoriei: reprezentarea ilegalistului și a luptătorului comunist în rezistență

Recurența imaginii *Widerstandskämpfer*-ului și a ilegalistului în discursul vizual dublată de fundamentarea sa ideologică dar și de aspectul (auto)biografic a dus la formarea toposurilor memoriei colective. Reprezentările cinematografice⁴² de-a lungul regimului comunist și modul în care aceste construcții ale realității s-au transformat în timp reflectă concepția despre trecut și formele de reamintire articulate. Personajul luptătorului comunist în rezistență nu constituia inițial o prioritate în confruntarea cinematografică cu trecutul în cele două state ale blocului răsăritean. Pe de o parte fusese împins în planul secundar al acțiunii filmice în contextul realismului critic sau al concepției victimizatoare asupra

³⁸ Despre cultura festivă în RDG și RFG a se vedea Edgar Wolfrum, *Geschichtspolitik in der Bundesrepublik Deutschland: der Weg zur bundesrepublikanischen Erinnerung: 1948-1990*, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1999.

³⁹ Vezi filmele-*Thälmann*; *Nackt unter Wölfen*; *KLK an PTX*; *Mama, ich lebe*, dar și *Valurile Dunării*, *Nepoții gornistului*.

⁴⁰ Receptarea filmelor *Hilde, das Dienstmädchen* și *Mama, ich lebe* semnalează tendința spre respingere a temei.

⁴¹ Vezi filmele-*Thälmann*, *Nackt unter Wölfen*, *Canarul și viscolul*, seria *Comisarul și Pistruiatul*.

⁴² Toposurile au fost analizate prin intermediul raportului de proximitate-distanță față de camera de filmat (Nähe-Distanz-Relation zur Kamera) și prin conceptul „identificării personaj-spectator“ („identifikatorische Nähe“), analiza de film fiind centrată pe personaje. S-a ridicat întrebarea: în ce măsură aceste toposuri au fost oferite publicului nu doar ca platformă de proiecție a imaginii de sine (*identifikatorische Projektionsfläche*), ci în ce măsură au fost orientate, prin direcționarea informației și ofertele de interpretare, pe de o parte în sensul unei implicări pasive, necritice a spectatorilor în acțiunea filmică, fiind expuși astfel conformității politice a modului de lectură, sau, pe de alta, în sensul unei construcții a realității menite să genereze distanțarea și reflexivitatea spectatorilor.

trecutului în Germania de Est, iar pe de altă parte, pe fondul deficiențelor de ordin tehnic și ideologic și prin urmare al tematizării subiectelor de actualitate prioritare în legitimarea noilor transformări socio-politice, a fost situat în planul secundar al abordărilor cinematografice în general.

Optimismul construcției socialismului și viziunea eroică asupra trecutului a format discursul de legitimare politică cu privire la evenimentele fondatoare și la eroii rezistenței. „23 august 1944“ figura drept eveniment principal și totodată apariție concomitentă a toposului ilegalistului în producțiile românești, în timp ce în RDG se contura personajul-erou de sorginte stalinistă „Ernst Thälmann“, acestea persistând prin „Mythomotorik“-ul fondator în memoria culturală. În acest context s-a remarcat diferența dintre o abordare orientată spre aspectul evenimential și una centrată pe figuri ale „realității de referință“ (Korte 2004). Producțiile-DEFA analizate au relevat o extindere a „realității de referință“ (Korte 2004) centrată pe personaje, începând de la cei patru comuniști acuzați în procesul de la Reeperbahn (*Das Beil von Wandsbeck*), la liderul KPD Ernst Thälmann, deținuții politici din Buchenwald (*Nackt unter Wölfen*) până la grupul de rezistență „Rote Kapelle“ (*KLK an PTX*) sau copilăria regizorului Günther Rucker în regiunea sudeților (*Hilde, das Dienstmädchen*). De cealaltă parte, producțiile românești au integrat evenimentele de la 23 august 1944, rezistența în timpul războiului, iar până în anii 1970 diferitele greve muncitorești în contextul acțiunii filmice, în cadrul căruia s-au inserat personaje fictive.⁴³

Trecerea treptată de la personaje mitice, eroice la cele cotidiene crease mai întâi din perspectivă tematică o anumită proximitate față de spectatori derivând din rolurile sociale ale personajelor, din formele de rezistență și atitudinea oscilantă față de lupta în rezistență cât și, în general, din umanizarea trăsăturilor de caracter scoțând în evidență stările de frică, procesele de conștiință, suspinciunea și trădarea.⁴⁴ Eroismul luptătorilor în rezistență este diminuat până la expresia unui anti-erou, a unui personaj marginalizat, înstrăinat,⁴⁵ trecând în plan secundar la nivel vizual, nu și la nivel narativ. Trecerea de la personajele

⁴³ A se vedea referințele subtile la greva muncitorilor petrolieri din valea Prahovei 1932-1933 în *Canarul și viscolul*. Cu puține excepții ce se pot remarca până în anii '70 (vezi spre ex. *Lupeni '29, Cartierul veseliei, Cerul n-are gratii, Golgota*), producțiile cinematografice românești au tematizat rezistența în contextul războiului și al evenimentelor de la 23 august 1944, sau au înlăturat în întregime referința la evenimentele istorice. Puținele referiri la personajele reale ale PCR aflate în ilegalitate nu au fost tematizate în momentul producției, ci ulterior, după căderea comunismului (a se vedea spre ex. Seria *Comisarul*).

Spre deosebire de filmele românești, abordările biografice ale producțiilor DEFA s-au extins asupra mai multor personaje reale. Vezi: *Einer von uns* [Helmut Spieß, 1959]; *Zwischen Nacht und Tag* [H. E. Brandt, 1975]; *Die Verlobte* [Günther Rucker/ Günter Reisch, 1980].

⁴⁴ *Stärker als die Nacht; Dein unbekannter Bruder*; parțial *Valurile Dunării; Duminică la ora 6; Să mori rănit din dragoste de viață*.

⁴⁵ *Canarul și viscolul; Duminică la ora 6; Dein unbekannter Bruder; Hilde, das Dienstmädchen*.

colective mai puțin la cele individuale, cât la personajele sau cuplurile de personaje individualizate, dar și deplasarea de la o formă de rezistență activă la una pasivă este însoțită de tranziția limbajului cinematografic de la focalizarea externă la cea internă.⁴⁶ Această abordare introspectivă a rezistenței relevând lumea interioară a personajelor marcate de frică, halucinații, elemente onirice care avea capacitatea de a activa privirea reflexivă a spectatorilor nu corespundea politiciii memoriei care pretindea figuri identitare, fiind considerată la nivel oficial drept o interpretare cauzatoare de confuzii sau o denaturare a „realității“ istorice.⁴⁷

În timp ce abordarea introspectivă a rezistenței și limbajul cinematografic specific acesteia s-au regăsit – cu un decalaj temporal și cu diferențe graduale – atât în filmele DEFA, cât și în cele românești, abordarea tematică a toposului a cunoscut deosebiri importante. Un prim aspect viza rezistența dincolo de cercul comuniștilor incluzând social-democrați, evrei, persoane acționând din convingeri religioase sau lipsite de convingere politică, care se articulase în discursul est-german odată cu destinderea relației față de Germania de vest și cu definirea concepției de sine a statului-SED ca „națiune de tip nou“ („Nation neuen Typus“).⁴⁸ Un al doilea aspect viza componenta internațională și experiența exilului rezultând din „realitatea de referință“, din orizontul experiențelor atât al conducerii SED, cât și a unei părți semnificative a societății germane. Rezistența internațională nu dispune doar de o abordare cinematografică episodică,⁴⁹ ci de una de sine stătătoare.⁵⁰

Dincolo de înlăturarea influenței sovietice, de reconfigurarea rolurilor sociale, de aspectul gender-ului și atitudinea față de activitatea în clandestinitate, toposul ilegalistului în România a rămas restrâns la rolul conducător al partidului și la rezistența activă. Această concepție asupra rezistenței a fost pusă la îndoială cel mult prin atenuarea vizuală și mai puțin prin integrarea altor grupări politice sau sociale în mișcarea de rezistență. Ilegaliștii străini sau rezistența dincolo de granițele țării nu apăruseră în filmele românești. Mai mult, experiențele directe ale ilegalistilor nu au fost problematizate – în măsura în care s-a putut urmări prin documentele scrise – în faza de producție a filmelor. Din aceste motive,

⁴⁶ *Canarul și viscolul; Dein unbekannter Bruder; Duminică la ora 6; parțial Hilde, das Dienstmädchen.*

⁴⁷ Vezi *Mama, ich lebe; Dein unbekannter Bruder; Hilde, das Dienstmädchen.*

⁴⁸ A se vedea dezbaterile istoricilor desfășurate sub formula „Erbe und Tradition“ („Patrimoniu și tradiție“) în: Kurt Finker, *Zum Widerstandskampf kleinbürgerlicher und bürgerlicher Nazigeegner in Deutschland* (Erstveröffentlichung: Wissenschaftliche Mitteilungen der Historiker-Gesellschaft der DDR, 1979/I-II, S. 139-148), în: Helmut Meier, Walter Schmidt (Ed.), *Erbe und Tradition in der DDR. Die Diskussion der Historiker*, Berlin: Akademie-Verlag, 1988, pp. 103-111. Vezi și Olaf Groehler, Klaus Drobisch, *Der 20. Juli 1944*, (Erstveröffentlichung: *Einheit*, 39, 1984, 7, S. 633-639), în: *ibidem*, pp. 340-351.

⁴⁹ Filmele *Ernst Thälmann; KLK an PTX; Nackt unter Wölfen.*

⁵⁰ *Mama, ich lebe; Hilde, das Dienstmädchen; Fünf Patronenhülsen.*

construcției filmice a memoriei colective îi rămăsese atașată o concepție îngustă asupra rezistenței, pătrunsă tot mai mult de discursul naționalist.

Raportând aceste aspecte ale culturii politice la întrebarea privind existența unui abuz al memoriei sau unei reprimări a trecutului și recurgând astfel la terminologia psihanalitică, se poate susține afirmația conform căreia concepția rezistenței în Germania de Est evidențiasse, prin instrumentarea și tematizarea excesivă a trecutului național-socialist, un abuz sau un cult al memoriei colective nu fără a recurge totodată la mecanismele reprimării. Discursul privind rezistența ilegaliștilor în România se apropiase în schimb mai mult de practicile reprimării. În pofida prezenței sale continue în cadrul politicii istoriei, acest discurs fusese marginalizat în cinematografie, apoi transpus în reprezentări schematice pentru a fi pătruns și în final depășit de discursul naționalist. Lipsa unei abordări critice, reducerea semnificativă a pluralității amintirilor și practicile abuzive ale politicii memoriei au determinat în ambele țări – dincolo de extinderea procesului de negociere a trecutului – aversiunea societății față de aceste subiecte, continuând în România până în prezent, în Germania fiind acoperită de discursul vestit.

Bibliografie

- Agde, Günter (Ed.), Kurt Maetzig – Filmarbeit, Berlin: Henschelverlag, 1987.
- Agde, Günter, Zur Anatomie eines Tests. Das Gespräch Walter Ulbrichts mit Schriftstellern und Künstlern am 25. November 1965 im Staatsrat der DDR, in: Agde, Günter (Ed.), Kahlschlag. Das 11. Plenum des ZK der SED 1965. Studien und Dokumente, Berlin: Aufbau Taschenbuch Verlag, 1991, 128-147.
- Arendt, Hannah, Elemente und Ursprünge totaler Herrschaft, 13. Aufl., München: Piper Verlag, 2009.
- Arndt-Briggs, Skyler, DEFA auf Amerikanisch, in: Eichinger, Barbara/ Stern, Frank (Ed.), Film im Sozialismus- die DEFA, Wien: Mandelbaum Verlag, 2009, 148-164.
- Arndt-Briggs, Skyler/ Byg, Barton/ Räder, Andy/ Torner, Evan/ Wedel, Michael (Ed.), DEFA international. Grenzüberschreitende Filmbeziehungen vor und nach dem Mauerbau, Wiesbaden: Springer, 2013.
- Assmann, Aleida, Der lange Schatten der Vergangenheit. Erinnerungskultur und Geschichtspolitik, München: C.H. Beck, 2006.
- Assmann, Aleida, Einführung in die Kulturwissenschaft. Grundbegriffe, Themen, Fragestellungen, 3. neu bearb. Aufl., Berlin: Erich Schmidt, 2011.
- Assmann, Aleida, Erinnerungsräume. Formen und Wandlungen des kulturellen Gedächtnisses, 4. Aufl., München: Ch. Beck, 2009, [1999].
- Assmann, Aleida, Stabilisatoren der Erinnerung – Affekt, Symbol, Trauma, in: Rüsen, Jörn/ Straub, Jürgen (Ed.), Die dunkle Spur der Vergangenheit-Psychoanalytische Zugänge zum Geschichtsbewußtsein. Erinnerung, Geschichte, Identität 2., Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1998, 131-152.
- Assmann, Aleida, Vier Formen des Gedächtnisses, in: Erwägen, Wissen, Ethik (EWE), Jg. 13, Heft 2, 2002, 183-238.
- Assmann, Aleida/ Assmann, Jan, Das Gestern im Heute. Medien und soziales Gedächtnis, in: Merten, Klaus/ Schmidt, J. Siegfried/ Weischenberg, Siegfried (Ed.), Die Wirklichkeit der Medien: eine Einführung in die Kommunikationswissenschaft, Opladen: Westdeutscher Verlag, 1994, 114-140.
- Assmann, Aleida/ Assmann, Jan, Schrift, Tradition und Kultur, in: Raible, W. (Ed.), Zwischen Festtag und Alltag, Tübingen, 1988, pp. 25-50 *apud* Assmann, Jan, Das kulturelle Gedächtnis. Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen, 3. Aufl. dieser Ausg., München: Beck, 2000, [1997].
- Assmann, Aleida/ Frevert, Ute (Ed.), Geschichtsvergessenheit – Geschichtsversessenheit. Vom Umgang mit deutschen Vergangenheiten nach 1945, Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt, 1999.
- Assmann, Jan, Das kulturelle Gedächtnis, in: Erwägen, Wissen, Ethik (EWE), Jg. 13, Heft 2, 2002, 239-278.
- Assmann, Jan, Das kulturelle Gedächtnis. Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen, 3. Aufl. dieser Ausg., München: Beck, 2000, [1997].
- Assmann, Jan, Erinnern, um dazuzugehören. Kulturelles Gedächtnis, Zugehörigkeitsstruktur und normative Vergangenheit, in: Platt, Kristin/ Dabag, Mihran (Ed.), Generation und Gedächtnis. Erinnerungen und kollektive Indetitäten, Opladen: Leske + Budrich, 1995, 51-75.
- Assmann, Jan, Kollektives Gedächtnis und kulturelle Identität, in: Assmann, Jan/ Hölscher, Tonio (Ed.), Kultur und Gedächtnis, Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1988, 9-19.
- Aucouturier, Michel, Realismul socialist, trad. Lucia Flonta, Cluj-Napoca: Dacia, 2001.
- Azap, Ioan-Pavel, Traveling. Interviuri cu regizori români de film, vol. 1, Bucureşti: Tritonic, 2003.
- Bahtin, Mihail, Probleme de literatură și estetică, trad. Nicolae Iliescu, Bucureşti: Univers, 1982.
- Barbu, Daniel, Republica absentă. Politică și societate în România postcomunistă, Bucureşti: Nemira, 1999.
- Barck, Simone, Widerstands-Geschichten und Helden-Berichte. Momentaufnahmen antifaschistischer Diskurse in den fünfziger Jahren, in: Sabrow, Martin (Ed.), Geschichte als Herrschaftsdiskurs: der Umgang mit der Vergangenheit in der DDR, Köln: Böhlau Verlag, 2000, 119-173.
- Barnert, Anne, Die Antifaschismusthematik der DEFA. Eine kultur- und filmhistorische Analyse, Marburg: Schüren, 2008.
- Bathory, Dalia, Memoria revoluției române din 1989 în film, Cluj: Casa Cărții de Știință, 2009.
- Bathory, Dalia, Memorii colective comparate: prăbușirea comunismului și efectele sale asupra memoriilor colective est-europene. Focus: România și Ungaria, Cluj-Napoca, Dissertationsarbeit, 2013.

- Bauerkämper, Arnd, Das umstrittene Gedächtnis: die Erinnerung an Nationalsozialismus, Faschismus und Krieg in Europa seit 1945, Paderborn: Schöningh, 2012.
- Baumert, Heinz, Das verbotene Heft: film-wissenschaftliche mitteilungen, 2/1965, in: Agde, Günter (Ed.), Kahlschlag. Das 11. Plenum des ZK der SED 1965. Studien und Dokumente, Berlin: Aufbau Taschenbuch Verlag, 1991, 189-200.
- Becker, A. Henk, Generationen und ihr Gedächtnis, in: Erwägen, Wissen, Ethik (EWE), Jg. 13, Heft 2, 2002, 192-195.
- Belting, Hans, Bild-Anthropologie. Entwürfe für eine Bildwissenschaft, München: Fink, 2001.
- Berger, L. Peter/ Luckmann, Thomas, Die gesellschaftliche Konstruktion der Wirklichkeit, 12. Aufl., Frankfurt am Main: Fischer Verlag, 2012.
- Berghahn, Daniela, Hollywood behind the Wall. The Cinema of East Germany, UK: Manchester University Press, 2005.
- Berghe, Vanden Yvan, Der Kalte Krieg 1917-1991, (trad. Martine Westerman), Leipzig: Leipziger Universitätsverlag, 2002.
- Bergson, Henri, Râsul: Eseu despre semnificația comicului, București: Universal Dalsi, 1997.
- Berindei, Mihnea/ Dobrinu, Dorin/ Goșu, Armand (Ed.), Istoria comunismului din România. Documente. Nicolae Ceaușescu (1965-1971), Vol. II, Iași: Polirom, 2012.
- Berindei, Mihnea/ Dobrinu, Dorin/ Goșu, Armand (Ed.), Istoria comunismului din România. Documente. Perioada Gheorghe Gheorghiu-Dej, Comisia prezidențială pentru analiza dictaturii comuniste din România, București: Humanitas, 2009.
- Betea, Lavinia, Psihologie politică. Individ, lider, mulțime în regimul comunist, Iași: Polirom, 2001.
- Beyer, Frank, Wenn der Wind sich dreht. Meine Filme, mein Leben, München: Ullstein, 2002.
- Beyrau, Dietrich/ Bock, Ivo (Ed.), Das Tauwetter und die Folgen: Kultur und Politik in Osteuropa nach 1956, Bremen: Edition Temmen, 1988.
- Bisky, Lothar/ Wiedemann, Dieter, Der Spielfilm. Rezeption und Wirkung. Kultursoziologische Analysen, Berlin: Henschelverlag Kunst und Gesellschaft, 1985.
- Bloch, Marc, Mémoire collective, tradition et coutume, in: Revue de Synthèse Historique, 40, 1925, 78-83 *apud*: Assmann, Aleida, Der lange Schatten der Vergangenheit. Erinnerungskultur und Geschichtspolitik, München: C.H. Beck, 2006, p. 29.
- Boia, Lucian, Istorie și mit în conștiința românească, București: Humanitas, 2011.
- Boia, Lucian, Jocul cu trecutul: istoria între adevăr și ficțiune, București: Humanitas, 2008.
- Boia, Lucian, Strania istorie a comunismului românesc (și nefericitele ei consecințe), București: Humanitas, 2016.
- Boia, Lucian, Un mit Gheorghiu-Dej?, in: Boia, Lucian (Ed.), Miturile comunismului românesc, București: Editura Universității din București, vol. 2, 1997, 173-182.
- Böttcher, Claudia/ Schier, Corinna, „Die Mörder sind unter Euch!?!“. Walter Heynowskis und Gerhard Scheumanns Auseinandersetzung mit dem Nationalsozialismus Ende der 1980er Jahre, in: Ebbrecht, Tobias/ Hoffmann, Hilde/ Schweinitz, Jörg (Ed.), DDR - erinnern, vergessen. Das visuelle Gedächtnis des Dokumentarfilms, Marburg: Schüren, 2009, 192-212.
- Brandt, E. Horst, Halbnah, Nah, Total: Erinnerungen, DEFA-Stiftung, 2003.
- Brill, Olaf/ Roschlau, Johannes, Netzbeschmutzer und Nazijäger: deutsch-deutsche Vergangenheitsbewältigung, in: Kalter Krieg und Film-Frühling. Das Kino der frühen 1960er Jahre, cinefest, Internationales Festival des deutschen Film-Erbes, Hamburg, Berlin (et al.), 80-81.
- Bryson, Shareen Blair, Resisting Hitler. Mildred Harnack and the Red Orchestra, Oxford (et al.): Oxford University Press, 2000.
- Bulgakowa, Oksana, DEFA-Filme im Kontext der „neuen Wellen“ im osteuropäischen Film, in: Arndt-Briggs, Skyler/ Byg, Barton/ Räder, Andy/ Torner, Evan/ Wedel, Michael (Ed.), DEFA international. Grenzüberschreitende Filmbeziehungen vor und nach dem Mauerbau, Wiesbaden: Springer, 2013, 73-91.
- Burcea, Mihai, Judecarea comuniștilor în timpul războiului. Procesul lui Petre Gheorghe, in: Cioroianu, Adrian (Ed.), Comuniștii înainte de comunism. Procese și condamnări ale ilegaliștilor din România, București: Editura Universității din București, 2014, 307-387.
- Căliman, Călin, Istoria filmului românesc: (1897-2000), București: Editura Fundației Culturale Române, 2000.

- Cantacuzino, I. Ion, *Întâlniri cu cinematograful. Amintiri*, București: alo, București!, 1997.
- Cătănuș, Dan (Ed.), *Intellectualii români în arhivele comunismului*, București: Nemira, 2006.
- Cătănuș, Dan, *Regimul comunist și problema intelectualității (1956-1965)*, in: Cătănuș, Dan (Ed.): *Intellectualii români în arhivele comunismului*, București: Nemira, 2006, 45-73.
- Ceașescu, Nicolae, *Cuvîntare la întîlnirea cu creatori din domeniul cinematografiei*, 5 martie 1971, București: Editura Politică, 1971.
- Ceașescu, Nicolae, *Propuneri de măsuri pentru îmbunătățirea activității politico-ideologice, de educare marxist-leninistă a membrilor de partid, a tuturor oamenilor muncii*. 6 iulie 1971, pp. 7-18/ *Expunere la Consfătuirea de lucru a activului de partid din domeniul ideologiei și al activității politice și cultural-educative*, pp. 63-64, București: Editura Politică, 1971.
- Cernat, Paul/ Manolescu, Ion/ Mitchievici, Angelo/ Stanomir, Ioan (Ed.), *Explorări în comunismul românesc*, vol. 1, Iași: Polirom, 2004.
- Chioveanu, Mihai, *Antifascism și totalitarism*, in: Rubel, Alexander/ Turliuc, Cătălin (Ed.), *Totalitarism. Ideologie și realitate socială în România și RDG*, Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza“, 2006, 223-242.
- Ciocâltei, Mircea, *Valori stilistice ale cinematografului lui Mircea Veroiu*, București: Arvin Press, 2004.
- Cioroianu, Adrian (Ed.), *Comuniștii înainte de comunism. Procese și condamnări ale ilegaliștilor din România*, București: Editura Universității din București, 2014.
- Ciulei, Liviu/ Lupu, Mihail, *Liviu Ciulei: Cu gândiri și cu imagini. Texte de Liviu Ciulei și Mihai Lupu*, București: Igloo, 2009.
- Claussen, Detlev, *Schicksale eines Romans. Zu Arnold Zweig, «Das Beil von Wandsbek»*, in: Arnold Zweig, *Das Beil von Wandsbek*, Berlin: Aufbau Taschenbuch, 1994, 564-574.
- Cojoc, Marian, *Evoluția Dobrogei între anii 1944-1964: principalele aspecte din economie și societate*, București: Editura Universității din București, 2001.
- Constantiniu, Florin, *Postfață*, in: Tudor, Alina/ Cătănuș, Dan (Ed.), *Amurgul ilegaliștilor, Plenara PMR din 9-13 iunie 1958*, București: Vremea, 2000, 245-246.
- Corciovescu, Cristina/ Rîpeanu, Bujor, T. (Ed.), *1234 cinești români. Ghid bio-filmografic*, București: Editura Științifică, 1996.
- Covaci, Nicolae, *Phoenix. Însă eu...*, București: Nemira, 1994.
- Davidovitz, Klaus, *Frank Beyers Nackt unter Wölfen (DDR 1962) und die Darstellung der Shoah im deutschen Spielfilm der frühen 60er Jahre*, in: Eichinger, Barbara/ Stern, Frank (Ed.), *Film im Sozialismus – die DEFA*, Wien: Mandelbaum, 2009, 125-146.
- Diac, Cristina, *O cotitură a destinului. Procesul lui Nicolae Ceaușescu din 1937*, in: Cioroianu, Adrian (Ed.), *Comuniștii înainte de comunism. Procese și condamnări ale ilegaliștilor din România*, București: Editura Universității din București, 2014, 257-305.
- Diner, Dan, *Gegenläufige Gedächtnisse. Über Geltung und Wirkung des Holocaust*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2007.
- Ducaru, I. Sanda, *„Religia“ cincinală. Funcțiile sărbătorilor comuniste*, in: Boia, Lucian (Ed.), *Miturile comunismului românesc*, vol. 1, 1995, 172-180.
- Ecarius, Jutta, *Tradition oder sozialer Wandel. Bestimmende Elemente für Gedächtnisformationen, Erwägen, Wissen, Ethik (EWE)*, Jg. 13, Heft 2, 2002, 195-197.
- Eder, Jens, *Die Figur im Film. Grundlagen der Figurenanalyse*, 2. Aufl., Marburg: Schüren, 2014.
- Engelmann, Roger/ Großbölting, Thomas/ Wentker, Hermann (Ed.), *Kommunismus in der Krise. Die Entstalinisierung 1956 und die Folgen*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2008.
- Erdfelder, Edgar, *Auf dem Wege zu einer interdisziplinär verwendbaren Systematik des Gedächtnisses?*, in: *Erwägen, Wissen, Ethik (EWE)*, Jg. 13, Heft 2, 2002, 197-200.
- Erl, Astrid, *Cultural Memory Studies: An Introduction*, in: Erl, Astrid/ Nünning, Ansgar (Ed.), *Media and Cultural Memory*, Berlin/ New York: Walter de Gruyter, 2008, 1-15.
- Erl, Astrid, *Kollektives Gedächtnis und Erinnerungskulturen*, Stuttgart/Weimar: J.B. Metzler, 2005.
- Erl, Astrid, *Literature, Film and the Mediality of Cultural Memory*, in: Erl, Astrid/ Nünning, Ansgar (Ed.), *Media and Cultural Memory/ Medien und kulturelle Erinnerung*, Berlin/ New York: Walter de Gruyter, 2008, 389-398.

- Erll, Astrid/ Nünning, Ansgar (Ed.), Medien des kollektiven Gedächtnisses. Konstruktivität – Historizität – Kulturspezifität, Berlin/ New York: Walter de Gruyter, 2004.
- Erll, Astrid/ Wodianka, Stephanie (Ed.), Film und kulturelle Erinnerung. Plurimediale Konstellationen, Berlin/ New York: Walter de Gruyter, 2008.
- Erll, Astrid/ Wodianka, Stephanie, Einleitung: Phänomenologie und Methodologie des «Erinnerungsfilms», in: Erll, Astrid/ Wodianka, Stephanie (Ed.), Film und kulturelle Erinnerung. Plurimediale Konstellationen, Berlin/New York: Walter de Gruyter, 2008, 1-20.
- Esposito, Elena, Eine Erinnerung an das Vergessen, in: Erwägen, Wissen, Ethik (EWE), Jg. 13, Heft 2, 2002, S. 248-249.
- Esposito, Elena, Social Forgetting: A Systems-Theory Approach, in: Erll, Astrid/ Nünning, Ansgar (Ed.), Media and Cultural Memory, Berlin/ New York: Walter de Gruyter, 2008, 181-189.
- Faulenbach, Bernd, Lösen sich in der Gegenwart die im 19. Jahrhundert herausgebildeten «kulturellen Gedächtnisse» auf? Zur Anwendbarkeit von Jan Assmanns Theorie auf die neueste Zeit, in: Erwägen, Wissen, Ethik (EWE), Jg. 13, Heft 2, 2002, 249-251.
- Finke, Klaus (Ed.), Politik und Mythos: Kader, Arbeiter und Aktivisten im DEFA-Film, Oldenburger Beiträge zur DDR- und DEFA-Forschung, Oldenburg: BIS-Verlag, 2002.
- Finke, Klaus, Politik und Film in der DDR, Teilband 1 und 2, Oldenburg: BIS-Verlag, 2007.
- Finke, Klaus, Widerstand und Erinnerungskultur, in: Finke, Klaus/ Lange, Dirk (Ed.): Widerstand gegen Diktaturen in Deutschland. Historisch-politische Bildung in der Erinnerungskultur, Oldenburg: BIS-Verlag, 2004, 141-154.
- Finke, Klaus/ Lange, Dirk (Ed.), Widerstand gegen Diktaturen in Deutschland. Historisch-politische Bildung in der Erinnerungskultur, Oldenburg: BIS-Verlag, 2004.
- Fiske, John, Television Culture, London/ NY: Routledge, 1987.
- Florath, Bernd, Das lange Jahr 1956. Die Wandlungen des Robert Havemann, in: Engelmann, Roger/ Großbölting, Thomas/ Wentker, Hermann (Ed.), Kommunismus in der Krise, Die Entstalinisierung 1956 und die Folgen, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2008, 391-406.
- Foitzik, Jan, Entstalinisierungskrise in Ostmitteleuropa, in: Roger Engelmann, Thomas Großbölting, Hermann Wentker (Ed.), Kommunismus in der Krise. Die Entstalinisierung 1956 und die Folgen, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2008, 35-60.
- Foucault, Michel, Nietzsche, die Genealogie, die Historie, Übers. Walter Seittner, in: Seittner, Walter (Ed.), Michel Foucault: von der Subversion des Wissens, Frankfurt am Main: Taschenbuch, 1993, 69-90.
- Freud, Sigmund, Der Witz und seine Beziehung zum Unbewussten, Wien: Franz Deuticke, 1905.
- Freud, Sigmund, Trauer und Melancholie, in: Das große Sigmund Freud Lesebuch. Schriften aus vier Jahrzehnten, Ed. von Cordelia Schmidt-Hellerau, Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch, 2009, 294-312.
- Freud, Sigmund, Erinnern, Wiederholen und Durcharbeiten, in: Nitzschke, Bernd (Ed.), Die Psychoanalyse Sigmund Freuds. Konzepte und Begriffe, Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2011, 173-181.
- Gabanyi, Anneli Ute, „Ein Sieg der Literatur. Zur Landeskonferenz der rumänischen Schriftsteller“, in: Wissenschaftlicher Dienst Südosteuropa, Heft 7, 176-181.
- Gabanyi, Anneli Ute, Cultul lui Ceaușescu, Iași: Polirom, 2003.
- Galliker, Mark, Warum sich Frau S. nicht an Amsterdam erinnert – Bemerkungen zum kommunikativen Gedächtnis und zum Einfall als blinder Fleck des Konstruktivismus, in: Erwägen, Wissen, Ethik (EWE), Jg. 13, Heft 2, 2002, 202-203.
- Geiss, Axel, Repression und Freiheit. DEFA-Regisseure zwischen Fremd- und Selbstbestimmung, Potsdam: Brandenburgische Landeszentrale für politische Bildung, 1997.
- Georgescu, Vlad, Politică și istorie: cazul comuniștilor români 1944-1977, București: Humanitas, 2008.
- Gheorghiu, Mihai Dinu, Intelectualii în câmpul puterii. Morfologii și traiectorii sociale, Iași: Polirom, 2007.
- Glaser, Hermann, Kleine deutsche Kulturgeschichte von 1945 bis heute, Wien: Carl Hanser Verlag, 1991.
- Gries, Rainer, Die Heldenbühne der DDR. Zur Einführung, in: Satjukow, Silke, Gries, Rainer (Ed.), Sozialistische Helden. Eine Kulturgeschichte von Propagandafiguren in Osteuropa und der DDR, Berlin: Ch. Links, 2002, 84-100.

- Große Kracht, Klaus, Der Traum vom kulturellen Gedächtnis, in: Erwägen, Wissen, Ethik (EWE), Jg. 13, Heft 2, 2002, 209-211.
- Gyöngy, Antonela, Eliten zwischen Kontinuität und Wandel. Gedächtnistheoretische Überlegungen zur postsozialistischen Transformation, Donau-Institut Working Paper, No. 48, Budapest, 2014.
- Gyöngy, Antonela, Filmische Erinnerung an das Leben im Kommunismus, Masterarbeit, Fakultät für Europastudien, Babeş-Bolyai Universität, 2011.
- Gyöngy, Antonela, Filmische Erinnerung und der rumänische Nationalkommunismus. Die Rolle des kulturellen Gedächtnisses bei der Konsolidierung eines hybriden Regimes, Donau-Institut Working Paper No. 13, Budapest, 2013.
- Hake, Sabine, German National Cinema, London: Routledge, 2002.
- Hake, Sabine, Screen Nazis. Cinema, History and Democracy, Madison: University of Wisconsin Press, 2012.
- Halbwachs, Maurice, Das Gedächtnis und seine sozialen Bedingungen/ Geldsetzer Lutz (Übers.), Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1985.
- Halbwachs, Maurice, Das kollektive Gedächtnis, Frankfurt am Main: Fischer, 1991 [1950], p. 50 *apud* Erll, Astrid, Kollektives Gedächtnis und Erinnerungskulturen, Stuttgart/Weimar: J.B. Metzler, 2005, p. 141.
- Halbwachs, Maurice, Memoria colectivă, Iași: Institutul European, 2007.
- Hall, Stuart, Encoding, decoding, in: Derrida, Jacques (Ed.), The Cultural Studies Reader, London: Routledge, 1993, 90-103.
- Hantke, Susanne, «Das Dschungelgesetz, unter dem wir alle standen.» Der Erfolg von «Nackt unter Wölfen» und die unerzählten Geschichten der Buchenwalder Kommunisten, in: Bruno Apitz, Nackt unter Wölfen, Berlin: Aufbau, 2012, 515-574.
- Heimann, Thomas, Erinnerung als Wandlung: Kriegsbilder im frühen DDR-Film, in: Sabrow, Martin (Ed.): Geschichte als Herrschaftsdiskurs. Der Umgang mit der Vergangenheit in der DDR, Köln: Böhlau, 2000, 37-85.
- Herf, Jeffrey, Zweierlei Erinnerung: Die NS-Vergangenheit im geteilten Deutschland, Berlin: Propyläen Verlag, 1998.
- Hickethier, Knut, Film- und Fernsehanalyse, 4. aktual. und erarb. Aufl., Stuttgart/Weimar: J.B. Metzler, 2007.
- Hirsch, Marianne, The Generation of Postmemory, in: Poetics Today, Nr. 1, Vol. 29, 2008, 103-128.
- Hirst, William/ Manier, David, A Cognitive Taxonomy of Collective Memories, in: Astrid Erll/ Ansgar Nünning (Ed.), Media and Cultural Memory, Berlin/ New York: Walter de Gruyter, 2008, 253-262.
- Hobuß, Steffi, Memory Acts: Memory Without Representation. Theoretical and Methodological Suggestions, in: In Search of Transcultural Memory in Europe (ISTME) Working Paper, Nr. 1/ 2013.
- Iliu, Victor, Fascinația cinematografului, București, 1975, p. 142, *apud* Căliman, Călin, Istoria filmului românesc: (1897-2000), București: Editura Fundației Culturale Române, 2000.
- Information über die Stimmung unter der künstlerischen Intelligenz, 23.11.1965, in: Agde, Günter (Ed.), Kahlschlag. Das 11. Plenum des ZK der SED 1965. Studien und Dokumente, Berlin: Aufbau Taschenbuch Verlag, 1991, 309-315.
- Ionescu, E. Mihail, Puterea cuvîntului: propaganda mișcării de rezistență din România: 1940-1944, București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1984.
- Ionescu-Gură, Nicoleta, Studiu introductiv, in: Dobre, Florica (Ed.), Membrii C.C. al P.C.R., 1945-1949. Dicționar, Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității, București: Editura Enciclopedică, 2004, 5-56.
- Ivănescu, D. Sorin, Mecanisme ale represiunii politice. Securitatea în perioada 1948-1955, in: Rubel, Alexander/ Turliuc, Cătălin (Ed.), Totalitarism: ideologie și realitate socială în România și RDG, Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza“, 2006, 31-39.
- Jordan, Günter, Der Verrat oder Der Fall Falk Harnack, in: apropos: Film 2004. Das 5. Jahrbuch der DEFA-Stiftung, Berlin: Bertz + Fischer, 2004, 148-173.
- Kannapin, Detlef, Antifaschismus im Film der DDR. Die DEFA-Spielfilme 1945 bis 1955/1956, Köln: Papy-Rossa, 1997.
- Kannapin, Detlef, Dialektik der Bilder: Der Nationalsozialismus im deutschen Film. Ein Ost-West-Vergleich, Berlin: Dietz, 2005.

- Kansteiner, Wulf/ Weilnböck, Harald, Against the Concept of Cultural Trauma, in: Erll, Astrid/ Nünning, Ansgar (Ed.), *Media and Cultural Memory*, Berlin/ New York: Walter de Gruyter, 2008, 229-240.
- Keppler, Angela, Soziale Formen individuellen Erinnerns, in: Welzer, Harald (Ed.), *Das soziale Gedächtnis, Geschichte, Erinnerung, Tradierung*, 1. Aufl., Hamburg: Hamburger Edition, 2001, 137-159.
- Kerim, Silvia, Mircea Veroiu, ultima vară a tinereții, Pitești: Carminis, 2009.
- Kligman, Gail, *Politica duplicității: controlul reproducerii în România lui Ceaușescu*, București: Humanitas, 2000.
- Knoth, Nikola, Das 11. Plenum – Wirtschafts- oder Kulturplenum?, in: Agde, Günter (Ed.), *Kahlschlag. Das 11. Plenum des ZK der SED 1965. Studien und Dokumente*, Berlin: Aufbau Taschenbuch Verlag, 1991, 64-68.
- Korte, Helmut, *Einführung in die systematische Filmanalyse*, 3. Aufl., Berlin: Erich Schmidt Verlag, 2004.
- Kowalczuk, Ilko-Sascha, *Legitimation eines neuen Staates. Parteiarbeiter an der historischen Front. Geschichtswissenschaft in der SBZ/ DDR 1945-1961*, Berlin: Ch. Links, 1997.
- Kracauer, Siegfried, *Von Caligari zu Hitler. Eine psychologische Geschichte des deutschen Films*, Frankfurt am Main: Suhrkamp Taschenbuch Wissenschaft, 1984.
- Kramp, Leif, *Gedächtnismaschine Fernsehen. Band 1: Das Fernwehen als Faktor der gesellschaftlichen Erinnerung*, Berlin: Akademie Verlag, 2011.
- Kretschmann, Carsten, *Zwischen Spaltung und Gemeinsamkeit. Kultur im geteilten Deutschland*, Berlin: be.bra Verlag, 2012.
- Kuchenbuch, Thomas, *Filmanalyse: Theorien, Methoden, Kritik*, 2. Aufl., Wien: Böhlau, 2005.
- Lambriu, Steliu, Națiunea și canonul istoriografic oficial în „epoca de aur“: construcția conceptului de „națiune socialistă“, in: Rubel, Alexander/ Turliuc, Cătălin (Ed.), *Totalitarism: ideologie și realitate socială în România și RDG*, Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza“, 2006, 175-202.
- Landy, Marcia (Ed.), *The Historical Film. History and Memory in Media*, New Brunswick/ New Jersey: Rutgers University Press, 2001.
- Lange, Dirk, Der deutsche Widerstand gegen den Nationalsozialismus im historisch-politischen Schulbuch: Erinnerungskultur im Wandel, in: Finke, Klaus/ Lange, Dirk (Ed.), *Widerstand gegen Diktaturen in Deutschland. Historisch-politische Bildung in der Erinnerungskultur*, Oldenburg: BIS-Verlag, 2004, 95-112.
- Langenhahn, Sandra, Zur politischen Ikonographie des DEFA-Films am Beispiel der Produktionen zu Ernst Thälmann, in: Hofmann, Wilhelm (Ed.), *Visuelle Politik. Filmpolitik und die visuelle Konstruktion des Politischen*, Baden-Baden: Nomos, 1998, 267-280.
- Laß, Karen, *Vom Tauwetter zur Perestrojka. Kulturpolitik in der Sowjetunion (1953-1991)*, Köln/Weimar/Wien: Böhlau, 2002.
- Leggewie, Claus/ Meyer, Erik, Collecting Today for Tomorrow. Medien des kollektiven Gedächtnisses am Beispiel des «Elften September», in: Erll, Astrid/ Nünning, Ansgar (Ed.), *Medien des kollektiven Gedächtnisses. Konstruktivität – Historizität – Kulturspezifität*, Berlin/ New York: Walter de Gruyter, 2004, 277-294.
- Leo, Annette, «Deutschlands unsterblicher Sohn...» Der Held des Widerstands Ernst Thälmann, in: Satjukow, Silke/ Gries, Rainer (Ed.), *Sozialistische Helden. Eine Kulturgeschichte von Propagandafiguren in Osteuropa und der DDR*, Berlin: Ch. Links, 2002, 101-114.
- Liesch, Burkhard, Wahrnehmende Geschichtlichkeit, kollektives Gedächtnis und historisches Wissen, in: Platt, Kristin/ Dabag, Mihran (Ed.), *Generation und Gedächtnis*, Opladen: Leske + Budrich, 1995, 255-283.
- Mählert, Ulrich, *Kleine Geschichte der DDR*, München: C.H. Beck, 1999.
- Manea, Norman, *Despre clovni: dictatorul și artistul*, București: Polirom, 2005.
- Manolescu, Ion, Comunismul la „pachet“. Aventură și propagandă în filmele polițiste, in: Cernat, Paul/ Manolescu, Ion/ Mitchievici, Angelo/ Stanomir, Ioan (Ed.), *Explorări în comunismul românesc, vol. 1*, Iași: Polirom, 2004, 281-310.
- Markowitsch, J. Hans, Cultural Memory and the Neurosciences, in: Erll, Astrid/ Nünning, Ansgar (Ed.), *Media and Cultural Memory*, Berlin/ New York: Walter de Gruyter, 2008, 275-283.
- Mathes, Bettina, «Ich will, dass du mich siehst». Anmerkungen zu «Der Dritte», in: Eichinger, Barbara/ Stern, Frank (Ed.), *Film im Sozialismus – die DEFA*, Wien: Mandelbaum, 2009, 28-47.

- Matz, Hans Joachim, *Der Gefühlsstau: ein Psychogramm der DDR*, Berlin: Argon, 1991.
- Meier, Helmut/ Schmidt, Walter (Ed.), *Erbe und Tradition in der DDR. Die Diskussion der Historiker*, Berlin: Akademie-Verlag, 1988.
- Mikos, Lothar, *Film- und Fernsehanalyse*, Konstanz: UVK, 2003.
- Mitchievici, Angelo, Romanț(ă) pentru tînărul ilegalist, in: Cernat, Paul/ Manolescu, Ion/ Mitchievici, Angelo/ Stanomir, Ioan (Ed.), *Explorări în comunismul românesc*, vol. 1, Iași: Polirom, 2004, 251-280.
- Mitscherlich, Alexander/ Mitscherlich, Margarete, *Die Unfähigkeit zu trauern*, München: Piper Verlag, 1991.
- Mocanu, Marin Radu, *Cazarma scriitorilor*, București: Libra, 1998.
- Moldovan, Raluca, *The Representation of the Holocaust in Film*. Dissertationsarbeit, Babeș-Bolyai-Universität, Cluj-Napoca, 26.03.2010.
- Mommsen, Hans, *Aufstieg und Untergang der Republik von Weimar*, 2. Ausg., München: Propyläen Taschenbuch, 2001.
- Mommsen, Hans/ Müller, Klaus-Jürgen, *Der deutsche Widerstand gegen das NS-Regime. Zur Historiographie des Widerstandes*, in: Müller, Klaus-Jürgen (Ed.), *Der deutsche Widerstand 1933-1945*, Paderborn/ München/ Wien/ Zürich: Schöningh, 1986, 13-21.
- Mückenberger, Christiane, *Zeit der Hoffnungen. 1946 bis 1949*, in: Schenk, Ralf (Ed.), *Das zweite Leben der Filmstadt Babelsberg. DEFA-Spielfilme 1946-1992*, Berlin: Henschel, 1994, 8-49.
- Müncheberg, Hans, *Vom Bildschirm ins Kino. Noch einmal «Nackt unter Wölfen» 1963*, in: Schenk, Ralf (Ed.), *Regie: Frank Beyer*, Berlin: Heinrich, 1995, 180-183.
- Neagoe-Pleșa, Elis, Gheorghe Gheorghiu-Dej și „procesul ceferiștilor“ (1933-1934), in: Cioroianu, Adrian (Ed.), *Comuniștii înainte de comunism. Procese și condamnări ale ilegalistilor din România*, București: Editura Universității din București, 2014, 77-124.
- Nedeianu Grama Sidonia, *Revoluția română din decembrie 1989 în memoria colectivă și în imaginarul social*, Dissertationsarbeit, 2009.
- Neubert, Erhard, *Systemgegnerschaft und systemimmanente Opposition – ein Paradigmenwechsel 1956?*, in: Engelmann, Roger/ Großbölting, Thomas/ Wentker, Hermann (Ed.), *Kommunismus in der Krise. Die Entstalinisierung 1956 und die Folgen*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2008, 347-361.
- Neumann, Birgit, *Literarische Inszenierungen und Interventionen: Mediale Erinnerungskonzurrenz in Guy Vanderhaeghes *The Englishman's Boy* und Michael Ondaatjes *Running in the Family**, in: Erll, Astrid/ Nünning, Ansgar (Ed.), *Medien des kollektiven Gedächtnisses. Konstruktivität – Historizität – Kulturspezifität*, Berlin/ New York: Walter de Gruyter, 2004, 195-215.
- Nicolaescu, Sergiu, *Un senator acuză*, București: Editura PRO, 1996, p. 117/ p. 154 *apud* Vasilescu, Cristian Luis, *Până la capăt! Contribuții ale lui Sergiu Nicolaescu la cinematografia națională*, București: Editura Universitară, 2011, p. 163.
- Nicolaescu, Sergiu, *Viață, destin și film*, ed. a 2-a revizuită, București: Editura Universitară, 2011.
- Niethammer, Lutz, *Diesseits des „Floating Gap“*. Das kollektive Gedächtnis und die Konstruktion von Identität im wissenschaftlichen Diskurs, in: Platt, Kristin/ Dabag, Mihran (Ed.), *Generation und Gedächtnis. Erinnerungen und kollektive Identitäten*, Opladen: Leske + Budrich, 1995, 25-50.
- Nora, Pierre (Ed.), *Erinnerungsorte Frankreichs*, München: C.H. Beck, 2005.
- Nora, Pierre (Ed.), *Zwischen Geschichte und Gedächtnis*, Frankfurt am Main: Fischer, 1998 [1990].
- Nora, Pierre, *Das Zeitalter des Gedenkens*, in: Nora, Pierre (Ed.), *Erinnerungsorte Frankreichs*, München: C. H. Beck, 2005, 543-575.
- Oberle, M. Clara, *Reconfiguring Postwar Antifascism: Reflections on the History of Ideology*, in: *New German Critique* 117, Vol. 39, No. 3, 2012, 135-153.
- Ong, J. Walter, *Orality and Literality. The Technologizing of the West*, Padstow, 1982 *apud* Pethes, Nicolas, *Kulturwissenschaftliche Gedächtnistheorien. Zur Einführung*, Hamburg: Junius Verlag, 2008, p. 62.
- Paul, Elfriede, *Un cabinet al «Orchestrei Roșii»*, București: Editura Militară, 1984.
- Pavelescu, Alina Tudor/ Dascăl Octavian/ Petrovici, Afrodita/ Dobrotă, Carmen (Ed.), *Partidul Comunist din România în anii celui de-al doilea război mondial: 1939-1944*, București: Arhivele Naționale ale României, 2003.
- Pethes, Nicolas, *Kulturwissenschaftliche Gedächtnistheorien. Zur Einführung*, Hamburg: Junius Verlag, 2008.

- Petrescu, Cezar/ Novicov Mihai, *Nepoții gornistului* (scenariu cinematografic), Partea II., București: Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1952.
- Petrescu, Dragoș, 400.000 de spirite creatoare «Cântarea României» sau stalinismul național în festival, in: Boia, Lucian (Ed.), *Miturile comunismului românesc*, Vol. 2, București: Editura Universității București, 1997, 115-126.
- Peukert, J. K. Detlev *Der deutsche Arbeiterwiderstand 1933-1945*, în: Müller, Klaus-Jürgen (Ed.), *Der deutsche Widerstand 1933-1945*, Paderborn/ München/ Wien/ Zürich: Schöningh, 1986, 157-181.
- Pintilie, Lucian, *Bricabrac*: [articole, interviuri, discursuri], București: Humanitas, 2003.
- Pivniceru, Constantin, *Amintiri din actualitate: 50 de ani de cinema în România*, București: Tritonic, 2012.
- Pivniceru, Constantin, *Cinema la Buftea*, București: Biblioteca Bucureștilor, 2011.
- Pleșa, Liviu, Vasile Luca în anii ilegalității, in: Cioroianu, Adrian (Ed.), *Comuniștii înainte de comunism. Procese și condamnări ale ilegaliștilor din România*, București: Editura Universității din București, 2014, 23-75.
- Popescu, Cristian Tudor, *Filmul surd în România mută: politică și propagandă în filmul românesc de ficțiune (1912-1989)*, Iași: Polirom, 2011.
- Poss, Ingrid/ Warnecke, Peter (Ed.), *Spur der Filme. Zeitzeugen über die DEFA*, Berlin: Ch. Links, 2006.
- Prehn, Ulrich, *Deutungseliten-Wissensseliten. Zur historischen Analyse intellektueller Prozesse*, in: Führer, Karl Christian/ Hagemann, Karen/ Kundrus, Birthe (Ed.): *Eliten im Wandel. Gesellschaftliche Führungsschichten im 19. und 20. Jahrhundert*, Münster: Westfälisches Dampfboot, 42-69.
- Reichel, Peter, *Erfundene Erinnerung. Weltkrieg und Judenmord in Film und Theater*, Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch, 2007.
- Richter, Erika, *Zwischen Mauerbau und Kahlschlag 1961 bis 1965*, in: Schenk, Ralf (Ed.), *Das zweite Leben der Filmstadt Babelsberg. DEFA-Spielfilme 1946-1992*, Berlin: Henschel, 1994, 159-211.
- Ricoeur, Paul, *Memoria, istoria, uitarea*, Timișoara: Amarcord, 2001.
- Ricoeur, Paul, *Zeit und Erzählung. Band I: Zeit und historische Erzählung*, München: Wilhelm Fink Verlag, 1988 [1983].
- Ricoeur, Paul, *Zeit und Erzählung. Band II: Zeit und literarische Erzählung*, München: Wilhelm Fink Verlag, 1989, [1984].
- Ricoeur, Paul, *Zeit und Erzählung. Band III: Die erzählte Zeit*, München: Wilhelm Fink Verlag, 1991 [1985].
- Rîpeanu, Bujor Tudor, *Filmul în România. Repertoriul filmelor de ficțiune românești, 1911-1969*, Vol. 1, București: Editura Fundației Pro, 2004.
- Rîpeanu, Bujor Tudor, *Filmul în România. Repertoriul filmelor de ficțiune românești, 1911-1969*, Vol. 2, București: Editura Fundației Pro, 2005.
- Roschlau, Johannes, *Inspiration für die DEFA: die «Neue Welle» in der CSSR*, in: *Kalter Krieg und Film-Frühling. Das Kino der frühen 1960er Jahre, cinefest, Internationales Festival des deutschen Film-Erbes*, Hamburg, Berlin (et al.), 118-119.
- Rose, Gillian, *Visual Methodologies. An Introduction to the Interpretation of Visual Materials*, London-Thousand Oaks-New Delhi: Sage Publications, 2001.
- Rosenstone, A. Robert, *The Historical Film: Looking at the Past in a Postliteral Age*, in: Landy, Marcia (Ed.), *The Historical Film. History and Memory in Media*, New Brunswick/ New Jersey: Rutgers University Press, 2001, 50-66.
- Roth, Michael, *Trauma, Repräsentation und historisches Bewußtsein*, in: Rösen, Jörn/ Straub, Jürgen (Ed.), *Die dunkle Spur der Vergangenheit-Psychoanalytische Zugänge zum Geschichtsbewußtsein. Erinnerung, Geschichte, Identität 2.*, Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1998, 153-173.
- Saar, Martin, *Wem gehört das kollektive Gedächtnis? Ein sozialphilosophischer Ausblick auf Kultur, Multikulturalismus und Erinnerung*, in: Echterhoff, Gerald/ Saar, Martin (Ed.), *Kontexte und Kulturen des Erinnerns. Maurice Halbwachs und das Paradigma des kollektiven Gedächtnisses*, Konstanz: UVK Verlagsgesellschaft, 2002, 267-278.
- Sabrow, Martin, *Einleitung: Geschichtsdiskurs und Doktringesellschaft*, in: Sabrow, Martin (Ed.), *Geschichte als Herrschaftsdiskurs: der Umgang mit der Vergangenheit in der DDR*, Köln: Böhlau Verlag, 2000, 9-35.
- Saulea, Elena, *Cinci regizori, cinci voci distincte*, București: Artprint, 2010.

- Sava, Valerian, Istoria critică a filmului românesc contemporan. Obsedantul deceniu, Vol. 1, București: Meridiane, 1999.
- Sava, Valerian, Istoria critică a filmului românesc contemporan: cu o retrospectivă de la începuturi, București: Meridiane, 1999.
- Sava, Valerian, O istorie subiectivă a tranziției filmice: al patrulea val, restaurația mediocrată și refondarea cinemaului românesc, Vol.1, Pitești: Paralela 45, 2011.
- Schenk, Ralf, Damit lebe ich bis heute. Frank Beyer im Gespräch mit Ralf Schenk, in: Schenk, Ralf (Ed.), Regie: Frank Beyer, Berlin: Heinrich, 1995, 8-105.
- Schenk, Ralf, Eine kleine Geschichte der DEFA, Berlin: DEFA-Stiftung, 2006.
- Schenk, Ralf, Mitten im Kalten Krieg 1950 bis 1960, în: Schenk, Ralf (Ed.), Das zweite Leben der Filmstadt Babelsberg, Berlin: Henschel, 1994, 51-157.
- Schieber, Elke, Anfang vom Ende oder Kontinuität des Argwohns, in: Schenk, Ralf (Ed.), Das zweite Leben der Filmstadt Babelsberg. DEFA-Spielfilme 1946-1992, Berlin: Henschel, 1994, 265-326.
- Schittly, Dagmar, Zwischen Regie und Regime. Die Filmpolitik der SED im Spiegel der DEFA-Produktionen, Berlin: Ch. Links Verlag, 2002.
- Schmidt, J. Siegfried, Die Wirklichkeit des Beobachters, in: Merten, Klaus/ Schmidt, J. Siegfried/ Weischenberg, Siegfried (Ed.), Die Wirklichkeit der Medien: eine Einführung in die Kommunikationswissenschaft, Opladen: Westdeutscher Verlag, 1994, 3-19.
- Schmidt, J. Siegfried, Gedächtnis-Erzählen-Identität, in: Assmann, Aleida/ Harth, Dietrich (Ed.), Mnemosyne. Formen und Funktionen der kulturellen Erinnerung, Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag, 1991, 378-397.
- Schmidt, J. Siegfried, Gedächtnisforschungen: Positionen, Probleme, Perspektiven, in: Schmidt, J. Siegfried (Ed.), Gedächtnis. Probleme und Perspektiven der interdisziplinären Gedächtnisforschung, 2. Aufl., Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1992, [1991], 9-55.
- Schmidt, J. Siegfried, Geschichten & Diskurse. Abschied vom Konstruktivismus, Hamburg: Rowohlt Verlag, 2003.
- Schmidt, J. Siegfried, Kalte Faszination: Medien, Kultur, Wissenschaft in der Mediengesellschaft, Weilerswist: Velbrück Wissenschaft, 2000.
- Schmidt, J. Siegfried, Kognitive Autonomie und soziale Orientierung: Konstruktivistische Bemerkungen zum Zusammenhang von Kognition, Kommunikation, Medien und Kultur, Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1994.
- Schmidt, J. Siegfried, Memory and Remembrance: A Constructivist Approach, in: Erll, Astrid/ Nünning, Ansgar (Ed.), Media and Cultural Memory/Medien und kulturelle Erinnerung, Berlin/ New York: Walter de Gruyter, 2008, 191-201.
- Schmitt, Oliver Jens, «Zum Kampf, Arbeiter» - Arbeiterfrage und Arbeiterschaft in der Legionärsbewegung (1919-1938), in: Heinen, Armin/ Schmitt, Oliver Jens (Ed.), Inszenierte Gegenmacht von rechts. Die „Legion Erzengel Michael“ in Rumänien 1918-1938, München: Oldenburg Verlag, 2013, 277-361.
- Schmidt, Patrick, Zwischen Medien und Topoi: Die *Lieux de memoire* und die Medialität des kulturellen Gedächtnisses, in: Erll/ Nünning (Ed.), Medien des kollektiven Gedächtnisses, 25-43.
- Scholl, Armin, Die Wirklichkeit der Medien. Armin Scholl über den Konstruktivismus in der Kommunikations- und Medienwissenschaft, in: Pörksen, Bernhard (Ed.), Schlüsselwerke des Konstruktivismus, Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2011, 443-462.
- Schönplüg, Wolfgang, Grammatik des Erinnerns, in: Erwägen, Wissen, Ethik (EWE), Jg. 13, Heft 2, 2002, 222-225.
- Schuller, Wolfgang, Zersetzung – Angriffe aus dem Dunkeln, in: Rubel, Alexander/ Turliuc, Cătălin (Ed.), Totalitarism: ideologie și realitate socială în România și RDG, Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza“, 2006, 21-29.
- Șerban, Sorin, Ilegaliștii, in: Boia, Lucian (Ed.), Miturile comunismului românesc, Vol. 2, București: Editura Universității București, 1997, 45-58.
- Shafir, Michael, Între negare și trivializare prin comparație: negarea Holocaustului în țările postcomuniste în Europa Centrală și de Est, Iași: Polirom, 2002.
- Simon, Ralf, Identität und Gedächtnis, in: Erwägen, Wissen, Ethik (EWE), Jg. 13, Heft 2, 2002, 225-227.
- Sontag, Susan, Privind la suferința celuiilalt, București: Humanitas, 2011.

- Straub, Jürgen, Multidisziplinäre Gedächtnisforschung *revisited*: Aleida Assmanns begriffliche Unterscheidungen und theoretische Integrationsbemühungen, in: Erwägen, Wissen, Ethik (EWE), Jg. 13, Heft 2, 2002, 227-229.
- Straub, Jürgen, Psychoanalyse, Geschichte und Geschichtswissenschaft. Eine Einführung in systematischer Absicht, in: Rösen, Jörn/ Straub, Jürgen (Ed.), Die dunkle Spur der Vergangenheit-Psychoanalytische Zugänge zum Geschichtsbewußtsein. Erinnerung, Geschichte, Identität 2., Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1998, 12-32.
- Streisand, Joachim, Kultur in der DDR. Studien zu ihren historischen Grundlagen und ihren Entwicklungsetappen, Berlin: VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften, 1981.
- Tănase, Alexandru/ Becleanu, Iancu, Adela (Ed.), Cultura socialistă în România, Bucureşti: Editura Politică, 1974.
- Todorov, Tzvetan, Abuzurile memoriei, Timișoara: Amarcord, 1999.
- Todorov, Tzvetan, Memoria răului, ispita binelui: o analiză a secolului, Bucureşti: Curtea Veche, 2002.
- Tuchel, Johannes Zwischen Diffamierung und Anerkennung: Zum Umgang mit dem 20. Juli in der frühen Bundesrepublik, in: APuZ, Nr. 27, 2014, 18-24.
- Tudor, Alina/ Cătănuș, Dan (Ed.), Amurgul ilegaliștilor, Plenara PMR din 9-13 iunie 1958, Bucureşti: Vremea, 2000.
- Turliuc, Cătălin, Relații româno-germane în perioada „democrației populare“, în: Rubel, Alexander/ Turliuc, Cătălin (Ed.), Totalitarism. Ideologie și realitate socială în România și RDG, Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza“, 2006, pp. 129-148.
- Ulbricht, Walter, Schlußwort auf der 11. Tagung des ZK der SED 1965, (IfGA, ZPA, IV 2/1/191), in: Agde, Günter (Ed.), Kahlschlag. Das 11. Plenum des ZK der SED 1965. Studien und Dokumente, Berlin: Aufbau Taschenbuch Verlag, 1991, pp. 344-358.
- Vasile, Cristian, Literatura și arta în România comunistă, 1948-1953, Bucureşti: Humanitas, 2010.
- Vasilescu, Cristian Luis, Până la capăt! Contribuții ale lui Sergiu Nicolaescu la cinematografia națională, Bucureşti: Editura Universitară, 2011.
- Verdery, Katherine, Compromis și rezistență: cultura română sub Ceaușescu, Bucureşti: Humanitas, 1994.
- Warburg, Aby Moritz, Der Bilderatlas Mnemosyne, Ed. von Martin Warnke unter Mitarb. von Claudia Brink, Berlin: Akademie-Verlag, (Gesammelte Schriften: Abt. 2, Bd. 1), 2000.
- Weber, Hermann, Die KPD in der Illegalität, în: Löwenthal, Richard/ Mühlen, Patrik von zur (Hrsg.), Widerstand und Verweigerung in Deutschland 1933 bis 1945, Bonn/ Berlin: Dietz, 1984, 83-101.
- Weinrich, Harald, Lethé: Kunst und Kritik des Vergessens, München: C.H. Beck, 2005.
- Welzer, Harald (Ed.), Der Krieg der Erinnerung. Holocaust, Kollaboration und Widerstand im europäischen Gedächtnis, Frankfurt am Main: Fischer Verlag, 2007.
- Welzer, Harald, Communicative Memory, in: Erll, Astrid/ Nünning, Ansgar (Ed.), Media and Cultural Memory, Berlin/ New York: Walter de Gruyter, 2008, 285-298.
- Welzer, Harald, Das gemeinsame Verfertigen von Vergangenheit im Gespräch, in: Welzer, Harald (Ed.), Das soziale Gedächtnis. Geschichte, Erinnerung, Tradierung, 1. Aufl., Hamburg: Hamburger Edition, 2001, 160-178.
- Welzer, Harald, Das kommunikative Gedächtnis. Eine Theorie der Erinnerung, München: C. H. Beck (Beck'sche Reihe), 2005.
- Welzer, Harald, Das soziale Gedächtnis, in: Welzer, Harald (Ed.), Das soziale Gedächtnis. Geschichte, Erinnerung, Tradierung, 1. Aufl., Hamburg: Hamburger Edition, 2001, 9-21.
- Welzer, Harald, Familiengedächtnis. Über die Weitergabe der deutschen Vergangenheit im intergenerationellen Gespräch, -„Tradierung von Geschichtsbewußtsein“: Thesen und Entgegnungen, in: Werkstatt Geschichte 30, Hamburg: Ergebnisse Verlag, 2001, 61-64.
- Welzer, Harald, Weiße Flecken und Grenzkonflikte – die Kartierung des Gedächtnisses, in: Erwägen, Wissen, Ethik (EWE), Jg. 13, Heft 2, 2002, 230-231.
- Wendorf, Joachim, Filme, in: Maurer, Michael (Ed.), Aufriß der Historischen Wissenschaften, Band 4: Quellen, Stuttgart: Philipp Reclam jun. Stuttgart, 2002, 449-471.
- Wenzel, Eike, Gedächtnisraum Film. Die Arbeit an der deutschen Geschichte in Filmen seit den sechziger Jahren, Stuttgart/Weimar: J.B. Metzler, 2000.
- Wertsch, V. James, Voices of Collective Remembering, Cambridge: Cambridge University Press, 2004.

- Wiedermann, Dieter, «Aber das Publikum wollte sich unterhalten»-Zur Rezeption von Arbeiterfilmen in der DDR, in: Zimmermann, Peter/ Moldenhauer, Gebhard (Ed.), *Der geteilte Himmel. Arbeit, Alltag und Geschichte im ost- und westdeutschen Film*, Konstanz: UVK Medien, 2000, 267-281.
- Wiesel, Elie, *Alle Flüsse fließen ins Meer*, Hamburg: Hoffmann und Campe, 1995, p. 137, *apud* Davidovitz, Klaus, *Frank Beyers Nackt unter Wölfen (DDR 1962) und die Darstellung der Shoah im deutschen Spielfilm der frühen 60er Jahre*, in: Eichinger, Barbara/ Stern, Frank (Ed.), *Film im Sozialismus – die DEFA*, Wien: Mandelbaum, 2009, 125-146.
- William, Guynn, *Writing History in Film*, New York/London: Routledge Taylor & Francis Group, 2006.
- Wischniewski, Klaus, *Die bittere Aktualität. «Nackt unter Wölfen» 1963*, in: Schenk, Ralf (Ed.), *Regie: Frank Beyer*, Berlin: Heinrich, 1995, 174-179.
- Wischniewski, Klaus, *Die zornigen jungen Männer von Babelsberg*, in: Agde, Günter (Ed.), *Kahlschlag. Das 11. Plenum des ZK der SED 1965. Studien und Dokumente*, Berlin: Aufbau Taschenbuch Verlag, 1991, 171-188.
- Wolf, Christa, *Erinnerungsbericht*, in: Agde, Günter (Ed.), *Kahlschlag. Das 11. Plenum des ZK der SED 1965. Studien und Dokumente*, Berlin: Aufbau Taschenbuch Verlag, 1991, 263-272.
- Wolfrum, Edgar, *Geschichtspolitik in der Bundesrepublik Deutschland: der Weg zur bundesrepublikanischen Erinnerung: 1948-1990*, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1999.
- Wolle, Stefan, *Die heile Welt der Diktatur: Alltag und Herrschaft in der DDR: 1971-1989*, Berlin: Ch. Links, 1998.
- Zahlmann, Stefan, *Die besten Jahre? DDR-Erinnerungskultur in Spielfilmen der DEFA*, in: Wischermann, Clemens, *Vom kollektiven Gedächtnis zur Individualisierung der Erinnerung, Studien zur Geschichte des Alltags*, Bd. 18, Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2002, 65-88.
- Zierold, Martin, *Memory and Media Cultures*, in: Erl, Astrid/ Nünning, Ansgar (Ed.), *Media and Cultural Memory*, Berlin/ New York: Walter de Gruyter, 2008, 399-407.
- Zub, Alexandru, *Mituri istoriografice în România ultimei jumătăți de secol*, in: Boia, Lucian (Ed.), *Miturile comunismului românesc*, București: Nemira, 1998, 85-97.

*

- Bredel, Willi, *Dein unbekannter Bruder*, Berlin: Aufbau Verlag, 1954.
- Halbwachs, Maurice, *Stätten der Verkündigung im Heiligen Land. Eine Studie zum kollektiven Gedächtnis*, Ed. v. Egger Stephan, Konstanz: UVK Verlagsgesellschaft, 2003.
- Heimann, Thomas, *Bilder von Buchenwald. Die Visualisierung des Antifaschismus in der DDR (1945-1990)*, Köln: Böhlau, 2005.
- Jung, Thomas, „Widerstandskämpfer oder Schriftsteller sein...“, *Jurek Becker – Schreiben zwischen Sozialismus und Judentum. Eine Interpretation der Holocaust-Texte und deren Verfilmungen im Kontext*, Frankfurt am Main, Berlin, Bern, New York, Paris, Wien: Peter Lang Europ. Verlag der Wissenschaften (Osloer Beiträge zur Germanistik, Bd. 20), 1998.
- Niethammer, Lutz, *Der „gesäuberte Antifaschismus.“ Die SED und die roten Kapos von Buchenwald*, Berlin: De Gruyter, 1995.
- Niven, Bill, *Das Buchenwaldkind. Wahrheit, Fiktion und Propaganda*, Halle (Saale): Mitteldeutscher Verl., 2009.
- Solomon, Alexandru, *Reprezentări ale memoriei în filmul documentar*, Iași: Polirom, 2016.
- Welzer, Harald/ Moller, Sabine/ Tschuggnall, Karoline (Ed.), „Opa war kein Nazi!“ *Nationalsozialismus und Holocaust im Familiengespräch*, Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag, 2002.

Alte studii și documente:

- „Eine ungeheuerliche Geschichte. Eva Lippold, Günther Rucker und Hans Müncheberg im Gespräch über den Film «Die Verlobte»“ in: Rucker, Günther, *Die Verlobte. Texte zu sieben Spielfilmen*, Berlin: Henschelverlag Kunst und Gesellschaft, 1988, 573-590 (Erstveröffentlichung: *Film und Fernsehen*, Heft 9/1980, S.3 ff.).

- „Erwartungen eines Lesers an DEFA und Fernsehen. Was ich mir mehr von unseren Filmemachern wünsche“, Hubert Vater, Hauptmechaniker im VEB Kraftverkehr Erfurt, *apud* Schenk, Ralf, Eine kleine Geschichte der DEFA, Berlin: DEFA-Stiftung, 2006, p. 212.
- „Lebensdaten von Bruno Apitz“ in: Bruno Apitz, Nackt unter Wölfen, Berlin: Aufbau, 2012, 513-514.
- „O voce aparte, cea a scriitorului Romulus Zaharia, consilier C.C.E.S., care considera că «Revanșa» face de rușine neamul românesc (din agenda lui D. Fernoagă, nota din 12.11).“ in: Rîpeanu, Filmat în România, Vol. 2, p. 195.
- Abteilung XX, Politisch-operativ zu betrachtende Aspekte im Bereich VEB DEFA Studio für Spielfilme, 24. September 1985, BstU, BV Potsdam/ AKG, ZMA 709, p. 14f *apud* Schittly, Dagmar, Zwischen Regie und Regime. Die Filmpolitik der SED im Spiegel der DEFA-Produktionen, Berlin: Ch. Links Verlag, 2002, p. 295.
- Ackermann, Anton, Freiheit der Wissenschaft und Kunst. Vortrag von Anton Ackermann auf der Ersten Zentralen Kulturtagung der KPD, 3. Februar 1946, Auszug, in: Schubbe, Elimar (Ed.), Dokumente zur Kunst-, Literatur- und Kulturpolitik der SED, Stuttgart: Seewald Verlag, 1972, pp. 55-56.
- Arhiva Istorică a B.A.R., fond I, dosar Nr. 320, f. 31-33, in: Tudor, Alina/ Cătănuș, Dan (Ed.), Amurgul ilegalităților, Plenara PMR din 9-13 iunie 1958, București: Vremea, 2000, p. 7.
- Berindei, Mihnea/ Dobrinu, Dorin/ Goșu, Armand (Ed.), Istoria comunismului din România. Documente. Perioada Gheorghe Gheorghiu-Dej, Comisia prezidențială pentru analiza dictaturii comuniste din România, București: Humanitas, 2009:
- document 5. „1946 aprilie 2-3, Moscova. Stenograma discuției dintre conducerea PC (b) din URSS, I.V. Stalin, V.M. Molotov și G.M. Malenkov, și liderii ai PCR, Gheorghe Gheorghiu Dej și Teohari Georgescu [...]“, sursa: ANIC, Fond CC al PCR – Secția Cancelarie, dosar 28/1946, ff. 1-16./1945, ff. 1-2, aici: pp. 47-56.
 - document 124. „1956 octombrie 30, [Timișoara]. Memoriu manuscris ce conține cererile studenților din Timișoara, formulate cu ocazia mișcărilor studențești izbucnite în contextul Revoluției din Ungaria“, sursa: ACNSAS, Fond Penal, dosar 799, vol. 5, ff. 5-6, aici: pp. 538-539.
 - document 127. „1956 noiembrie 23, București. Ședința cu instructorii teritoriali ai CC al PMR din cadrul Secției Organelor de Partid, în care s-au prezentat manifestările legate de Revoluția din Ungaria, în rândurile mai multor categorii sociale și ale membrilor UTM și PMR, și măsurile luate în mai multe regiuni din România [...]“, sursa: ANIC, Fond CC al PCR, Secția Organizatorică, dosar 45/1956, ff. 1-16, 26-33, 42, aici: pp. 544-556.
 - document 130. „1956 decembrie 13, București. Consfătuirea cu primii secretari ai comitetelor regionale UTM, mai ales din centrele universitare, ca urmare a Revoluției din Ungaria“, sursa: ANIC, Fond CC al UTC, dosar 38/1956, ff. 136, 167-181, aici: pp. 559-565.
 - dokument 132. „1957, ianuarie 9, București. Raportul privind sarcinile UTM în rândurile studenților, ce urma a fi prezentat de Ion Iliescu la 10 ianuarie, în prima zi a Plenarei CC al UTM [...] în contextul revoluției din Ungaria“, sursa: ANIC, Fond CC al UTC, dosar 11/1957, ff. 34-44, aici: pp. 570-575.
 - document 185. „1963 septembrie 9, București. În contextul răcirii relațiilor dintre conducerile PMR și PCUS și al derusificării instituțiilor [...]“, sursa: ANIC, Fond CC al PCR – Secția Propagandă și Agitație, dosar 9/1963, ff. 20-26, aici: pp. 762-765.
 - document 192. „1965 martie 8-9 București. Referat și situație statistică prezentate de Petre Lupu conducerii PMR privind aplicarea deciziilor de schimbare a numelor unor instituții, străzi, localități în contextul rescrierii istoriei partidului și al recuperării istoriei naționale pentru legitimarea acestuia“, sursa: ANIC, Fond CC al PCR – Secția Administrativ-Politică, dosar 17/1962, ff. 59-75, aici: pp. 784-788.
- Berindei, Mihnea/ Dobrinu, Dorin/ Goșu, Armand (Ed.), Istoria comunismului din România. Documente. Nicolae Ceaușescu (1965-1971), Vol. II, Iași: Polirom, 2012:
- document 5. „1965 aprilie 14, București: Discuție în cadrul Biroului Politic în care se precizează atitudinea conducerii partidului față de unii ilegaliști [...]“, (Stenograma ședinței Biroului Politic al CC al PMR din ziua de 14 aprilie 1965), sursa: ANIC, Fond CC al PCR – Secția Cancelarie, dosar 53/ 1965, ff. 8, 38-42, aici: pp. 53-56.
 - document 7. „1965 septembrie 6, 28, București: Secretariatul CC al PCR aprobă răspunsurile ce trebuie date la întrebările privind acordarea stagiului de partid din ilegalitate la 21 septembrie 1965“, aici: pp. 62-67.

- document 11. „1966 ianuarie 20, București: Discuția în cadrul Comitetului Executiv privind reprimirea în partid a lui Constantin Doncea [...]“, (Stenograma ședinței Comitetului Executiv al CC al PCR din ziua de 20 ianuarie 1966), sursa: ANIC, Fond CC al PCR - Secția Cancelarie, dosar 6/ 1966, ff. 7, 20-22, aici: pp. 81-83.
 - document 61. „1968 iunie 18, București. Aprobarea în cadrul Secretariatului CC al PC R a modului în care s-a realizat acordarea vechimii în partid pentru ilegaliști [...]“, (Protocol Nr. 17 al ședinței Secretariatului CC al PCR din ziua de 18 iunie 1968), sursa: ANIC, Fond CC al PCR - Secția Cancelarie, dosar 102/1968, ff. 2-4, 9, 17-24, aici: pp. 403-407.
- Brief Arnold Zweig an Georg Lukács, 30. August 1951, in: Arnold Zweig, *Das Beil von Wandsbek*, Berlin: Aufbau Taschenbuch Verlag, 1994, pp. 561-562.
- Conter, Claude, D., Bruno Apitz. *Eine Werkgeschichte*, Magisterarbeit, Universität Bamberg 1997, p. 338 *apud* Hantke, Susanne, «Das Dschungelgesetz, unter dem wir alle standen.» Der Erfolg von «Nackt unter Wölfen» und die unerzählten Geschichten der Buchenwalder Kommunisten, in: Bruno Apitz, *Nackt unter Wölfen*, Berlin: Aufbau, 2012, pp. 515-574, aici: p. 564.
- Declarație de protest [anticomunistă], în: Stejărel Olaru, *Stasi și Securitatea*, București: Humanitas, 2005, pp. 401-402.
- Finker, Kurt, *Zum Widerstandskampf kleinbürgerlicher und bürgerlicher Nazigegner in Deutschland* (Erstveröffentlichung: Wissenschaftliche Mitteilungen der Historiker-Gesellschaft der DDR, 1979/I-II, pp. 139-148), in: Meier, Helmut/ Schmidt, Walter (Ed.), *Erbe und Tradition in der DDR. Die Diskussion der Historiker*, Berlin: Akademie-Verlag, 1988, 103-111.
- Geiss, Axel: Gespräch mit Ulrich Weiß, Ferch am 15. und am 21. Januar 1995, nicht veröffentlicht, zitiert nach Geiss, Axel, *Repression und Freiheit. DEFA-Regisseure zwischen Fremd- und Selbstbestimmung*, Potsdam: Brandenburgische Landeszentrale für politische Bildung, 1997, 153-159.
- Abt. XX/7, Information über Weiß, Ulrich, Gastregisseur im DEFA-Studio für Spielfilme, Potsdam, den 8.5.81, MfS-Akte OPK „Bruder“, Bl.-Nr. 56-57, *apud* Geiss, Axel, *Repression und Freiheit. DEFA-Regisseure zwischen Fremd- und Selbstbestimmung*, Potsdam: Brandenburgische Landeszentrale für politische Bildung, 1997, p. 156.
- Abt. XX/7, Einleitungsbericht zur OPK „Bruder“, Potsdam, den 28.5.1981, MfS-Akte OPK „Bruder“, o. Bl.-Nr., *apud* Geiss, Axel, *Repression und Freiheit. DEFA-Regisseure zwischen Fremd- und Selbstbestimmung*, Potsdam: Brandenburgische Landeszentrale für politische Bildung, 1997, pp. 155-156.
- Abt. XX/7, Treffvermerk, Potsdam, den 18.5.81, MfS-Akte OPK „Bruder“, Bl.-Nr. 60-61, *apud* Geiss, Axel, *Repression und Freiheit. DEFA-Regisseure zwischen Fremd- und Selbstbestimmung*, Potsdam: Brandenburgische Landeszentrale für politische Bildung, 1997, p.157.
- Georgi Dimitroff, „Die Offensive des Faschismus und die Aufgaben der Kommunistischen Internationale im Kampf für die Einheit der Arbeiterklasse gegen den Faschismus“, in: Wilhelm Pieck, Georgi Dimitroff, Palmiro Togliatti, *Die Offensive des Faschismus und die Aufgaben der Kommunisten im Kampf für die Volksfront gegen den Krieg und Faschismus*, Referate auf dem VII. Kongreß der Kommunistischen Internationale (1935), Ed. v. Institut für Marxismus-Leninismus beim ZK der SED, Berlin, 1957, pp. 85-125, aici: p. 87, *apud* Finke, Klaus, *Politik und Film in der DDR*, Teilband 1, Oldenburg: BIS-Verlag, 2007, pp. 149-150.
- Gespräch Ulrich Weiß mit Elke Schieber, 1992. Filmmuseum Potsdam, Archiv, *apud* Schieber, Elke *Anfang vom Ende oder Kontinuität des Argwohns*, in: Schenk, Ralf (Ed.), *Das zweite Leben der Filmstadt Babelsberg. DEFA-Spielfilme 1946-1992*, Berlin: Henschel, 1994, pp. 265-326, aici: p. 286.
- Girnius, Wilhelm, „Wo stehen die Feinde der deutschen Kultur?“ *apud* Finke, Klaus, *Politik und Film in der DDR*, Teilband 1, Oldenburg: BIS-Verlag, 2007, p. 345.
- Groehler, Olaf/ Drobisch, Klaus, *Der 20. Juli 1944*, (Erstveröffentlichung: *Einheit*, 39, 1984, 7, pp. 633-639), in: Meier, Helmut/ Schmidt, Walter (Ed.), *Erbe und Tradition in der DDR. Die Diskussion der Historiker*, Berlin: Akademie-Verlag, 1988, 340-351.
- Handschriftliche Skizze über die Zusammenarbeit mit dem MDV, *apud* Hantke, Susanne, «Das Dschungelgesetz, unter dem wir alle standen.» Der Erfolg von «Nackt unter Wölfen» und die unerzählten Geschichten der Buchenwalder Kommunisten, in: Bruno Apitz, *Nackt unter Wölfen*, Berlin: Aufbau, 2012, pp. 515-574, aici: p. 548.

- Honert, Hans-Werner, Nachdenken über Positionen und Produktionen, BFF, 3/1982, pp. 42-51.
- Knospe, Kornelia/ Musial, Torsten (Ed.), Konrad Wolf, Archiv-Blätter 14, Berlin: Akademie der Künste, 2005.
- Nicolaescu, Sergiu, Viață, destin și film, ed. a 2-a revizuită, București: Editura Universitară, 2011, „Câteva secvențe cu Sergiu Nicolaescu“, Rodica Tott, Revista Urzica, 31.1.1973, pp. 113-116.
- Ders. „Supraviețuitorul este nepotul adevăratului comisar Moldovan“, Adina Mutăr, Adevărul de duminică, 21 aprilie 2008, pp. 146-154.
- Ders. „Se poate muri și în picioare!“, Sanda Ghimpu, Cinema, mai 1974, pp. 127-128.
- Ders. „«Revanșa» Comisarul Moldovan revine după trei ani să-și ia revanșa! Un nou serial românesc?...Tot ce se poate!“, Alice Mănoiu, Cinema, mai 1978, pp.130-133.
- Ders. „În premieră: «o revenire în forță dramatică a comisarului Moldovan» – «Duelul»“, Alice Mănoiu, Cinema, iunie 1981, pp.140-142.
- Ders. „«Un comisar acuză» – un film polițist, dar și de psihologie, un film politic, dar și de «suspense»...“, Alice Mănoiu, Cinema, aprilie 1974, pp. 124-127.
- Ders. „Sergiu Nicolaescu: Cu gânduri curate...“, Mircea Alexandrescu, Cinema, iulie 1973, pp. 117-124.
- Pavelescu, Alina/ Dumitru, Laura (Ed.), P.C.R. și intelectualii în primii ani ai regimului Ceaușescu (1965-1972), București: Arhivele Naționale ale României, 2007, Dokument Nr. 4 „1965, octombrie 14. Referat înaintat de Leonte Răutu către Cancelaria C.C. al P.C.R., cu privire la întocmirea *Istoriei Partidului Comunist Român*“, Quelle: D.A.N.I.C., fond C.C. al P.C.R. – Cancelarie, dosar 144/1965, f. 58-70, pp. 41-46.
- Dies. Dokument Nr. 19 „1969, mai 31. Referat înaintat Direcției Generale pentru Presă și Tipărituri, cu privire la conținutul lucrărilor din istoria României apărute în perioada 1966-1968“, Quelle: D.A.N.I.C., fond Comitetul pentru Presă și Tipărituri, dosar 17/1969, f. 139-148, pp. 247-252.
- Dies. Dokument Nr. 24. „1970, decembrie 18. Notă întocmită de Serviciul „Ideologie“ din Direcția Generală a Presei și Tipăriturilor, referitoare la conținutul compendiului *Istoria României*, Quelle: D.A.N.I.C., fond Comitetul pentru Presă și Tipărituri, dosar 59/1970, f. 228-236, pp. 267-272.
- Dies. Dokument Nr. 35 „1972, noiembrie 22-23. Plan de măsuri elaborat de Secția Propagandă a C.C: al P.C.R., stabilind prioritățile în domeniul artei, culturii și științei din România pentru perioada 1973-1980“, Quelle: DANIC, fond C.C. al P.C.R. – Cancelarie, dosar 136/ 1972, f. 132-154, pp. 333-346.
- Poss, Ingrid/ Warnecke, Peter (Ed.), Spur der Filme. Zeitzeugen über die DEFA, Berlin: Ch. Links, 2006, Der Künstler steht nicht außerhalb des Kampfes. Aus dem Diskussionsbeitrag des Genossen Kurt Maetzig vor der Abteilungsorganisation 1 des DEFA-Studios für Spielfilme, in: Neues Deutschland, 6. Januar 1966, S. 4, Ausg. A., pp. 203-204.
- Dies. Brief des Kritikers Florian Hopf an Ulrich Weiß, (Erstveröffentlichung: Film und Fernsehen, Heft 2/1992, S. 21), pp. 380-382.
- Politbüro, Protokoll Nr. 122 vom 22.7.1952, Anlage 3. SAPMO-BArch, DY 30/IV 2/2/222; Für den Aufschwung der fortschrittlichen deutschen Filmkunst, Neues Deutschland, 27.7.1952, *apud* Jordan, Günter, Der Verrat oder Der Fall Falk Harnack, in: apropos: Film 2004. Das 5. Jahrbuch der DEFA-Stiftung, Berlin: Bertz + Fischer, 2004, p. 159.
- Protokoll der Sitzung des Rates beim Vorsitzenden des Staatlichen Komitees für Filmwesen am Freitag, dem 13.3.1953, Signatur R-1, 4581, Bundesarchiv Potsdam *apud* Schittly, Dagmar, Zwischen Regie und Regime. Die Filmpolitik der SED im Spiegel der DEFA-Produktionen, Berlin: Ch. Links Verlag, 2002, p. 67.
- Rudolph, Thomas, Die Bearbeitung von Kirche, Kultur und Opposition durch die Dienstseinheiten der Linie XX des MfS – Verantwortung, Funktion, Methodik. In: Deutscher Bundestag (Ed.), «Das ehemalige Ministerium für Staatssicherheit». 23. Sitzung der Enquete-Kommission «Aufarbeitung von Geschichte und Folgen der SED-Diktatur in Deutschland» am 15. Januar 1993, Bonn 1993, S. 30, *apud* Schittly, Dagmar, Zwischen Regie und Regime. Die Filmpolitik der SED im Spiegel der DEFA-Produktionen, Berlin: Ch. Links Verlag, 2002, p. 283.
- Schenk, Ralf, Dein unbekannter Bruder, in: Aus Theorie und Praxis des Films 1/1986, pp. 74-76.
- Schieber, Elke, In alter neuer Gangart - Eine Generation im Mittelzustand, in: Aus Theorie und Praxis des Films, 1/1989, pp. 7-9.

- Schmidt, Evelyn, Zur Helden- und Themenwahl - vorerst Fragen, Beiträge zur Film- und Fernsehwissenschaft (BFF), 3/1982, pp. 34-51.
- Statistisches Jahrbuch der DDR 1981, Berlin 1981, Anhang, p. 29, in: Bisky, Lothar/ Wiedemann, Dieter, Der Spielfilm. Rezeption und Wirkung. Kultursoziologische Analysen, Berlin: Henschelverlag Kunst und Gesellschaft, 1985, p. 11.
- Stenograma ședinței care a avut loc la Biroul Cultural cu privire la lipsurile care se înregistrau în domeniul cinematografiei și epurările care au avut loc în acest sector, în lumina recente demascări a „deviatorilor de dreapta“, 21.7.1952, in: Cătănuș, Dan (Ed.): Intelectuali români în arhivele comunismului, București: Nemira, 2006, pp.188-198.
- V. Kongreß, Verband der Film- und Fernsehschaffenden der DDR, Berlin, Protokoll 1, S. 202, *apud* Schieber, Elke, In alter neuer Gangart – Eine Generation im Mittelzustand, in: Aus Theorie und Praxis des Films, 1/1989, pp. 7-9.

Surse electronice

- „Altonaer Blutsonntag“ 17. Juli 1932 und „Preußenschlag“ 20. Juli 1932, in: <http://www.betriebsgruppen.de/texte/altonaerblutsonntag.pdf>, accesat: 16.11.2015.
- „Spectatori film românesc“, in: <http://cnc.gov.ro/wp-content/uploads/2014/12/Total-spectatori-film-romanesc-la-31.12.2013.pdf>, Stand: 19.10.2015.
- „Wer dirigiert hier? Kultursendungen im deutschen Fernsehfunk vom 13. bis 19. 1961“, Deutsches Rundfunkarchiv, <http://1961.dra.de/index.php?id=24>, accesat: 12. 06. 2011.
- Aristotel: On Memory and Reminiscence, Parva naturalia, in: <http://www.grtbooks.com/exitfram.asp?idx=0&yr=-384&aa=AA&at=AA&ref=aristotle&URL=http://classics.mit.edu/Aristotle/memory.html>, accesat: 8.09.2012.
- Broszat, Martin, Resistenz und Widerstand. Eine Zwischenbilanz des Forschungsprojekts „Widerstand und Verfolgung in Bayern 1933-1945“ (1981), in: Hermann Graml, Klaus-Dietmar Henke, Nach Hitler. Der schwierige Umgang mit unserer Geschichte. Beiträge von Martin Broszat, München (Oldenbourg) 1987, S. 68-91, hier: S. 76f. zit. nach: Filser, Karl, Dissens, Resistenz, politischer Protest...Zum Widerstandsbegriff in der deutschen Historiographie der Nachkriegszeit, 2000, S. 101, in: <https://opus.bibliothek.uni-augsburg.de/opus4/frontdoor/index/index/docId/1069> accesat: 11. 4. 2016.
- Burcea, Mihai, Recuperarea memoriei interbrigadiștilor și maquisarzilor români. Studiu de caz: Ion Călin (I) und (II) in: Annals of the University of Bucharest. Political Science Series, issue: XV/1/2013, p. 85-118 (I) <http://www.andco.ro/wp-content/uploads/2014/09/M.-Burcea-I.pdf>, und XV/2/2013, p. 123-148 (II), <http://www.andco.ro/wp-content/uploads/2014/09/M.-Burcea-II.pdf>, accesat: 25.4.2016.
- www.cinemagia.ro
- www.cinemarx.ro
- CNSAS, Dosar 3/3, S. 189-192, in: http://www.cnsas.ro/documente/acte_normative/3633_003%20fila%20189-192.pdf, accesat: 19.1.2016.
- Decret nr. 301 din 21 septembrie 1971 privind înființarea, organizarea și funcționarea Consiliului Culturii și Educației Socialiste, in: <http://www.monitoruljuridic.ro/act/decret-nr-301-din-21-septembrie-1971-privind-infiintareaorganizarea-si-functionarea-consiliului-culturii-si-educatiei-socialiste-emitent-consiliul-de-stat-24703.html>, accesat: 20.3.2016.
- Decret nr. 303 din 3 noiembrie 1948 pentru naționalizarea industriei cinematografice și reglementarea comerțului cu produse cinematografice, in: <http://www.monitoruljuridic.ro/act/decret-nr-303-din-3-noiembrie-1948-pentru-nationalizarea-industriei-cinematografice-si-reglementarea-comertului-cu-produse-cinematografice-emitent-ministerul-artelor-22674.html>, accesat: 1.12. 2015.
- <http://www.dra.de/online/datenbanken/fernsehspiele/vollinfo.php?pk=174569&back=1>, accesat: 14.06.2017.
- Ernest Renan, Was ist eine Nation? Vortrag in der Sorbonne am 11. März 1882, in: <https://ia600400.us.archive.org/8/items/RenanErnstWasIstEineNation/Renan,%20Ernst%20-%20Was%20ist%20eine%20Nation.pdf>, accesat: 5. 07. 2016.
- Ferro, Marc, Cinema and History, translated by Naomi Greene, Detroit: Wayne State University Press, 1988, in: http://books.google.ro/books?id=g0raJrQyDAEC&pg=PA47&hl=ro&source=gbs_toc_r&cad=4#v=onepage&q&f=false, accesat: 10.09.2012.
- Finker, Kurt, Der 20. Juli 1944 und die DDR-Geschichtswissenschaft, in: Beiträge zum Widerstand 1933-1945, Gedenkstätte Deutscher Widerstand, 1990, S. 13, in: <http://www.gdw-berlin.de/fileadmin/bilder/publ/beitraege/B39.pdf>, accesat: 22.4.2016.
- Gerhard, Paul, Von der historischen Bildkunde zur Visual History. Eine Einführung, in: Gerhard, Paul (Ed.), Visual History: ein Studienbuch, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2006, S. 7-36, in: http://books.google.ro/books?id=6wIeaGNtQQYC&pg=PA7&hl=ro&source=gbs_toc_r&cad=3#v=onepage&q&f=false, accesat: 10. 09. 2012.
- <http://filmlexikon.uni-kiel.de/index.php?action=lexikon&tag=det&id=5521>, accesat: 26.10.2015.
- <http://filmlexikon.uni-kiel.de/index.php?action=lexikon&tag=det&id=5248>, accesat: 26.10.2015.
- <http://sergiunicalescu.ro/filme-lung-metraj/>, accesat: 7. 07. 2015.
- <http://sergiunicalescu.ro/filme-lung-metraj-duelul-1981/>, accesat: 1.07.2015.
- <http://sergiunicalescu.ro/filme-lung-metraj-revansa-1978/>, accesat: 1.07.2015.

- <http://sergiunicolaescu.ro/filme-lung-metraj-un-comisar-acuza-1974/>, accesat: 1.07.2015.
- <http://www.andco.ro/the-project/>, accesat: 23.4.2016;
- Kannapin, Detlef, Rezension zu: *Barnert, Anne: Die Antifaschismus-Thematik der DEFA. Eine kultur- und filmhistorische Analyse. Marburg 2008*, in: H-Soz-u-Kult, 25.01.2010, in: <http://hsozkult.geschichte.hu-berlin.de/rezensionen/2010-1-057>, accesat: 19.2.2016.
- Lăcătușu, Dumitru, Convenient Truths: Representations of the Communist Illegalists in the Romanian Historiography in Post-Communism, in: *Brukenthalia*, No. 4, Sibiu, 2014, S. 197-202, in: <http://www.andco.ro/wp-content/uploads/2014/09/D.-Lacatusu-Brukenthalia-4..pdf>, accesat: 24.4.2014.
- Liiceanu, Gabriel / Müller, Herta, When personal integrity is not enough, Monica Mircescu (Übers.), 26.05.2011, unter: <http://www.eurozine.com/pdf/2011-05-26-mullerliiceanu-en.pdf>, accesat: 24. 02. 2016.
- Müller, Birgit, Erinnerungskultur in der DDR, in: <http://www.bpb.de/geschichte/zeitgeschichte/geschichte-und-erinnerung/39817/erinnerungskultur-ddr>, accesat: 10. 09. 2012.
- Nietzsche, W. Friedrich, Vom Nutzen und Nachteil der Historie für das Leben. Unzeitgemäße Betrachtungen, Zweites Stück, 1. Aufl., Insel Verlag, in: <http://gutenberg.spiegel.de/buch/3244/14>, accesat: 29. 04. 2014.
- Riederer, Günter, Film und Geschichtswissenschaft. Zum aktuellen Verhältnis einer schwierigen Beziehung, in: Gerhard, Paul (Ed.), *Visual History: ein Studienbuch*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2006, S. 96-113, in: http://books.google.ro/books?id=6wIeaGNtQQYC&pg=PA7&hl=ro&source=gbs_toc_r&cad=3#v=onepage&q&f=false, accesat: 10. 09. 2012.
- Schirmer, Gregor, „Das Münchener Diktat von 1938 und das Völkerrecht“, Vortrag auf einer Veranstaltung des Verbandes für Internationale Politik und Völkerrechte e.V. am 8.10.2008 in Berlin, in: <http://www.vip-ev.de/text418.htm>, accesat: 26.08.2015.
- Schröder, Carsten, Eine erweiterte Rezension zu Leon Schirmer: *Altonaer Blutsonntag, 17. Juli 1932. Dichtungen und Wahrheit*. Hamburg: Ergebnisse Verlag 1994. 168 S., in: <http://www.akens.org/akens/texte/info/29/29rez03.html#5>, accesat: 23.3.2016.
- Steinbach, Peter, Widerstand gegen den Nationalsozialismus in der zeitgeschichtlichen Auseinandersetzung, Berlin: Gedenkstätte Deutscher Widerstand, 1995, S. 48-52, in: <http://www.gdw-berlin.de/fileadmin/bilder/publ/beitraege/BSteinbach.pdf> accesat: 11.04.2016.
- Stenograma discuțiilor care au avut loc în cadrul ședinței de constituire a Consiliului de conducere al Direcției Generale a Presei și Tipăriturilor (11 iulie 1973), in: http://www.procesulcomunismului.com/marturii/fonduri/mart65_89/declinul_cenzurii_comuniste.htm, accesat: 20.3.2016.
- Winter, Tobias, Der Diskurs um den Widerstandsbegriff im Dritten Reich, 27. Juni 2012, in: http://www.zukunft-braucht-erinnerung.de/der-diskurs-um-widerstand-im-dritten-reich/#_ftn24, accesat: 11.4.2016.

Documente arhivistice

1. Bundesarchiv, Berlin:
Bestand DR 117 – DEFA Studio für Spielfilme, BArch DR 117/ [cota];
Bestand DR 1 – Ministerium für Kultur, BArch DR 1/ [*]
2. Bundesarchiv-Filmarchiv, Berlin:
Vizionare filme
Mape de producție/ Filmmappen [BArch, FILMSG 1/ *];
Ministerium für Kultur, Hauptverwaltung Film - Mikrofilme [* HV, Fiche *]
3. Hochschule für Film und Fernsehen „Konrad Wolf“, Potsdam-Babelsberg:
[documentare presă, scenarii]
4. Deutsches Rundfunkarchiv (DRA), Potsdam-Babelsberg:
Documentare presă [DRA, denumirea mapei de presă după titlul filmului sau numele cineastului]
5. Arhivele Naționale Istorice Centrale, București [ANIC, Fond, Dosar Nr. *]
Fonduri: CC al PCR – Secția Propagandă și Agitație; Secția Cancelarie; Secția Organizatorică;
Președinția Consiliului de Miniștri, Comitetul pentru Presă și Tipărituri, Rofilm.
6. Arhiva de Filme, București:
Vizionare filme;
Mape de producție, presă, scenarii [ANF, denumirea mapei după titlul filmului]
7. Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității, București: dosare-problemă și dosare individuale [CNSAS, Dosar *]

Recenzii în ziare și reviste¹

Presa germană

Aus Theorie und Praxis des Films
Bauernecho
Beiträge zur Film- und Fernsehwissenschaft
(Filmwissenschaftliche Mitteilungen/
Filmwissenschaftliche Beiträge)
Berliner Zeitung
BZ am Abend (Berlin)
Der antifaschistische Widerstandskämpfer
Deutsche Filmkunst
Deutsche Zeitung und Wirtschaftszeitung
(Stuttgart)
Eulenspiegel
Film und Fernsehen
Film Spiegel
Forum
Frankfurter Allgemeine
Frankfurter Rundschau
Freie Presse
Freie Welt
Hamburger Rundschau
Junge Welt
Kino DDR
Lausitzer Rundschau
Leipziger Volkszeitung
Märkische Volksstimme (Potsdam)
Medium
Morgen der
National-Zeitung/ Nationalzeitung
Neue Berliner Illustrierte
Neue Zeit
Neues Deutschland (+Berliner Ausgabe)
Ostsee-Zeitung
Schweriner Volkszeitung
Sonntag
Süddeutsche Zeitung
Der Tagesspiegel
Thüringische Landeszeitung
Treffpunkt-Kino
Tribüne
Volkswacht
Vorwärts (Köln)
Weimarer Beiträge
Die Welt
Die Weltbühne
Wochenpost
Die Zeit

Presa română

Adevărul
Adevărul de duminică
Amica
Cinema
Contemporanul
Cronica
Drapelul roșu (Timiș)
Flacăra
Flacăra Iașului
Gazeta literară
Informația
Informația Bucureștiului
Jurnalul Național
Magazin
Neuer Weg
Probleme de cinematografie
România liberă
România literară
Scînteia
Scînteia Tineretului
Steagul roșu (+Ilfov)
Steagul roșu (București)
Steaua roșie
Tomis
Tribuna
Viața capitalei

¹ Cu puține excepții marcate corespunzător în notele de subsol, ziarele și revistele germane au fost consultate în mapele de film ale Bundesarchiv-Filmarchiv, Berlin [BArch, FILMSG 1/ cota, titlul filmului, titlul materialului] sau din fondurile Deutsches Rundfunkarchiv [DRA, documentare presă, denumirea mapei], cele românești din mapele ANF.

Filmografie

Nepoții gornistului [Dinu Negreanu, 1953]

Răsare soarele [Dinu Negreanu, 1954]

Valurile Dunării [Liviu Ciulei 1959/60]

Duminică la ora 6 [Lucian Pintilie 1965/66]

Canarul și viscolul [Manole Marcus 1969]

Seria Comisarul

- *Cu mâinile curate* [Sergiu Nicolaescu 1972]

- *Ultimul cartuș* [Sergiu Nicolaescu 1973]

- *Conspirația* [Manole Marcus 1973]

- *De parte de Tipperary* [Manole Marcus 1973]

- *Capcana* [Manole Marcus 1973/74]

- *Un comisar acuză* [Sergiu Nicolaescu 1974]

- *Revanșa* [Sergiu Nicolaescu 1978]

- *Duelul* [Sergiu Nicolaescu 1981]

Să mori rănit din dragoste de viață [Mircea Veroiu 1983/84]

Pistruiatul [Francisc Munteanu 1973/1987]

Das Beil von Wandsbeck [Falk Harnack 1951]

Ernst Thälmann – Sohn seiner Klasse [Kurt Maetzig 1954]

Ernst Thälmann – Führer seiner Klasse [Kurt Maetzig 1955]

Stärker als die Nacht [Slatan Dudow 1954]

Nackt unter Wölfen [Frank Beyer 1963]

KLK an PTX – die Rote Kapelle [Horst E. Brandt 1971]

Mama, ich lebe [Konrad Wolf 1976/77]

Dein unbekannter Bruder [Ulrich Weiß 1981/82]

Hilde, das Dienstmädchen [Günther Rucker 1986]